

עדכן אסטרטגי



מרכז יפה
למחקרים אסטרטגיים
אוניברסיטת תל-אביב

ספטמבר 2003

כרך 6, גיליון 2

בגיליון זה:



איראן תחת לחץ

אפרים קם

בתקופה האחרונה מצויה איראן בלחצים גוברים, מבית ומחוץ. לחצים אלה נובעים משלושה מקורות עיקריים.

הראשון, השינויים שחלו בסביבתה האסטרטגית של איראן בעקבות הפעולה האמריקאית באפגניסטן והמלחמה בעיראק, שיש להן משמעויות חיוביות, אך בעיקר שליליות, כלפי איראן.

השני, הגילויים על ההתקדמות שחלה בחתירתה של איראן לנשק גרעיני, שהניעו מסע של לחצים בינלאומיים עליה.

המקור השלישי ללחצים הוא חוסר השקט הפנימי באיראן, שהתאפיין בעיקר בהפגנות הסטודנטים נגד ראשי המשטר ומדיניותו. העובדה ששלושת גלי הלחצים הללו מתרחשים בו-בזמן יוצרת זיקה והזנה הדדית ביניהם, המקשה על המשטר למצוא להם מענה.

השינויים בסביבתה האסטרטגית של איראן

מאז מתקפת הטרור בארצות-הברית ב-11 בספטמבר 2001, ובמידה רבה כפועל יוצא ממנה, חלו שינויים חשובים בסביבתה האסטרטגית של איראן. שינויים אלה החמירו את האיום האמריקאי כלפיה והגבירו את הלחצים החיצוניים עליה. עצם נחישותו של ממשל בוש לצאת למלחמה בטרור מציבה את איראן כיעד אפשרי לצעדים שינקוט משום שהוא מגדיר אותה ברציפות, מאז שנת 1984, כמדינה המעורבת ביותר בטרור. קשריה של איראן עם פעילים בארגון אל-קאעידה ועם ארגון חזבאללה – המסומן בידי ממשל בוש כיעד אפשרי לטיפול במסגרת המאבק בטרור – ומעורבותה הגוברת בעידוד טרור פלסטיני נגד ישראל, תרמו להגדרתה בידי הממשל כאחת משלוש הצלעות של "ציר הרשע".

"טרור חדש", אתגרים חדשים,
דילמות ישנות
ענת קורץ

המערכה נגד ה"ג'יהאד העולמי"
– מאזן ביניים
יורם שוייצר

מי הם מתאבדי הטרור?
טיפולוגיה של מחבלים
מתאבדים פלסטינים
שאול קמחי ושמואל אבן

הערות לסדר היום
הלאומי-ביטחוני
של ישראל ב-2003
אפרים הלוי

דבר המערכת

גיליון זה רואה אור בתחילת ספטמבר 2003, שנתיים לאחר פיגועי הטרור במגדלי התאומים ובפנטגון, אותם ביצעו שליחיו של בן לאדן, מנהיג ארגון אל-קאעידה. אירוע זה משמש ללא ספק ציון דרך בחידוש והגברת מלחמתו של העולם החופשי בהנהגת ארצות הברית כנגד הטרור המוסלמי הקיצוני. שעל כן בחרנו להציג לקורא, במרכז הגיליון הזה, שלושה מאמרים, המתמקדים בגילוייו השונים של הטרור הפונדמנטליסטי. מאמרים אלה הם בבחינת "ספירה והערכת מלאי". אולם את הגיליון פותח דווקא מאמרו של ד"ר אפרים קס, שעוסק באיום האיראני, ההולך ומתגלה במלוא חומרתו בחודשים האחרונים.

ד"ר קס, סגן ראש המרכז, מתאר ומנתח את הסביבה האסטרטגית בה נמצאת איראן לאחר המלחמה בעיראק. ד"ר קס מונה שלושה גורמים שהביאו את המשטר האיראני לנסיבות "המלחיצות" בהן הוא מצוי לאחרונה: א. תוצאות המלחמה בעיראק; ב. הגילויים בתקשורת הבינלאומית באשר להתקדמות פרויקט הגרעין האיראני; ג. הפגנות הסטודנטים כנגד המשטר. קס מסביר ומנתח בפירוט את הגילויים החדשים

בנושא תכנית הגרעין וכיווני הפיתוח האפשריים.

ענת קורץ מציגה במאמרה, בחינה מקיפה של מאפייניו של "הטרור החדש" תוך השוואתו למה שהכרנו כ"טרור הישן". הגב' קורץ מונה ומנתחת את המטרות האסטרטגיות של הטרור החדש, את המטרות הטקטיות, המאפיינים הארגוניים, האוטונומיה היחסית ממנה נהנים הארגונים השונים, הראוותנות שציינה את פעולות אל-קאעידה ושליחיו וכן המיליטנטיות המופגנת וההסלמה. בהציבה את כל אלה כאתגר, הרובץ לפתחו של העולם המערבי, בוחנת הגב' קורץ את הדילמות הכרוכות במענה לאתגר זה תוך שהיא מדגישה את האילוצים השונים, שמכתיבות החברה המערבית והמערכת הבינלאומית, למנהיגיהן באשר לעיצוב המענה. יורם שוייצר מציג את מאזן ההישגים והכישלונות של ארצות הברית במלחמתה בארגון אל-קאעידה. שוייצר מונה ומתאר את מאפייני המאבק, שניהלה ארצות הברית בשנתיים האחרונות, את ערוצי הפעולה, וכן את הכישלונות וההישגים בראיית אל-קאעידה ובראיית ארצות הברית. לבסוף מונה שוייצר את הדגשים הראויים להמשך המאבק

בארגון זה על כל שלוחיו ושלוחותיו. ד"ר שמואל אבן ושאל קמחי מציגים ראייה שונה ומחדשת בכל הקשור לטיפולוגיה של המחבל המתאבד. לטענתם יש לשלב הן מושגים מתחום הפסיכולוגיה החברתית הן מושגים מתחום הפסיכולוגיה הקלינית כדי להסביר את שורשי התופעה המאיימת הזאת. המחברים סבורים, כי דווקא שילוב זה יסייע להבין טוב יותר את התופעה ויתרום למאבק בה, בזירה התודעתית.

את הגיליון הזה חותם מאמרו של ראש המועצה לביטחון לאומי, אפרים הלוי, המסיים באמשים אלה את תפקידו. דבריו של מר הלוי, המוצגים כאן, נאמרו בהרצאה בכנס השנתי של מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים על "מצב האומה", שהתקיים ב-1 ביולי 2003 באוניברסיטת תל אביב. דבריו התמקדו בהתפתחויות במישור הישראלי-פלסטיני אבל כללו גם התייחסויות למתרחש בגבול הצפון, לסוגיית ערביי ישראל וכן לעניין העלייה כמבטאת את הציונות. גם אם דבריו של הלוי מעוגנים במציאות של מאי-יוני 2003, הערכותיו ותחזיותיו נוגעים בעתיד תוך ניסיון להציג חלופות מדיניות לתרחיש אפשריים.

עדכן אסטרטגי

ספטמבר 2003

כרך 6, גיליון מס' 2

עיצוב גרפי:
מיכל סמו

מנהל המערכת:
משה גרונדמן

עורך ראשי:
שי פלדמן

עדכן אסטרטגי יוצא לאור על-ידי

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, תל אביב 69978
טל' 03-6409926 פקס' 03-6422404 E-mail: jcss2@post.tau.ac.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית

ותוכנו המלא מוצג באתר האינטרנט של המרכז.

כתובת האתר: <http://www.tau.ac.il/jcss/>

© כל הזכויות שמורות ISSN 0793-8950

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון.

המאמרים המופיעים בעדכן נכתבים על-ידי חוקרי המרכז ואורחיו, ומבוססים על מחקרים שנעשו במרכז. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

איראן תחת לחץ (המשך)

הפעולה הצבאית האמריקאית באפגניסטן, בשלהי שנת 2001, הגבירה את הלחץ החיצוני על איראן. אמנם הפעולה הביאה להפלת משטר הטליבאן, שהיה עין לאיראן, ולפתיחת הזדמנויות לאיראן לנסות ולחזק את השפעתה בקרב המיעוט השיעי במערב אפגניסטן. ואולם באפגניסטן הוקם משטר הקשור לארצות-הברית, ומעבר לגבולה המזרחי של איראן הוצבו חיילים אמריקאים. חשוב לא פחות הוא המסר ששוגר לאיראן: ארצות-הברית יצאה למהלך צבאי כדי להפיל משטר מוסלמי, שכן של איראן, על שנתן מחסה לארגון טרור. צירופה של איראן ל"ציר הרשע" והפעולה באפגניסטן גרמו לזעזוע באיראן ונתפסו כאיום על המשטר האסלאמי שלה, המחייב אותו להעלות את הסבירות של מהלך צבאי אמריקאי או ישראלי נגד איראן. על רקע חשש זה והסתמנות האפשרות של מהלך צבאי אמריקאי בעיראק, הודיע שר ההגנה של איראן, עלי שמחאני, בדצמבר 2002, שאיראן תגדיל את תקציב הביטחון שלה לשנת 2003 כדי לשפר את מוכנותה למקרה של התלקחות באזור.

המלחמה בעיראק הביאה לשינוי החשוב ביותר בסביבתה האסטרטגית של איראן. בתוצאות המלחמה היו גם היבטים חיוביים מבחינתה של איראן: נפילת משטר סדאם חוסיין, שלאיראן היה חשבון דמים ארוך עמו, והסרת האיום העיראקי על איראן, הן בתחום הקונוונציונלי והן בנשק להשמדת המונים, למשך שנים רבות. עיראק חדלה להיות שחקן מרכזי בזירה המזרח תיכונית לפרק זמן ניכר, מה שמותיר את איראן כגורם הכוח האזורי העיקרי במרחב המפרץ. לפני איראן גם נפתחו הזדמנויות חדשות להרחבת השפעתה בעיראק, בעיקר בקרב השיעים

העיראקים, העוברים תהליך של התעוררות עדתית – אולי אפילו לנסות ליצור מרכז כובד שיעי איראני-עיראקי חדש.

מצד אחר נפגע מצבה האסטרטגי של איראן, בראש ובראשונה משום שהאיום האמריקאי כלפיה הוחמר במידה ניכרת בעקבות המלחמה בעיראק. מאז המלחמה מוצב בעיראק כוח אמריקאי גדול, שאינו עומד לצאת ממנה בקרוב. הממשל האמריקאי חותר לייצב בעיראק משטר שיהיה קשור לארצות-הברית וישתף עמה פעולה, וייתכן שארצות-הברית תבקש מאוחר יותר לבנות את עיראק, גם צבאית, כמשקל נגד לאיראן. בכך הושלם כיתורה של איראן, והיא מוקפת כמעט מכל עבריה במשטרים הקשורים בארצות-הברית, כשברובם מוצבים כוחות אמריקאיים.

סילוקו של משטר סדאם מחליש את קבוצת המדינות הרדיקליות באזור, שעמן נמנית גם איראן, ומחזקת את ההרתעה האמריקאית כלפיהן. חשוב לא פחות המסר הנובע מהמהלך האמריקאי. ממשל בוש יצא בשנית למלחמה – הפעם על אף התנגדות בינלאומית ניכרת – כדי להפיל משטר מוסלמי/ערבי, שחצה את "הקו האדום" לפי ראייתו של הממשל. המערכה בעיראק גם המחישה את ההבדל המהותי בין צבא מודרני לבין צבאות כמו אלה של עיראק ושל איראן.

איתות האזהרה מופנה בראש ובראשונה כלפי איראן משום שההאשמות כלפיה חמורות בהרבה מהסיבות שהניעו את ממשל בוש להילחם בעיראק: מעורבותה של עיראק בטרור הייתה מצומצמת יחסית בשנים האחרונות, היא הייתה רחוקה מנשק גרעיני, וטרם הוכח עד כמה התקדמה בפיתוח יכולת כימית וביולוגית מאז מלחמת המפרץ.

לעומתה, איראן מעורבת מאוד בטרור וקיימה קשרים עם פעילי אל-קאעידה. איראן מעורבת יותר משהייתה בעבר בעידוד הטרור הפלסטיני נגד ישראל ובהכוונתו, ובכך היא גם מחבלת במאמצי הממשל לסיים את המשבר הישראלי-פלסטיני ולהעבירו לפסים מדיניים. בידי איראן יש נשק כימי וכנראה שברשותה גם חומרי לחימה ביולוגיים, והחשוב מכל אלה – היא מצויה בדרכה להשגת נשק גרעיני. איראן גם מואשמת בידי הממשל האמריקאי בניסיון לפגוע במרכיבים עיקריים נוספים של מדיניותו הנוכחית במזרח התיכון – במתן מחסה לאנשי אל-קאעידה שנמלטו מאפגניסטן, ובחבלה במאמצי הממשל לייצב את המערכת העיראקית. מסיבות אלה נשמעים מושינגטון גם קולות המצדדים בהקשחת המדיניות כלפי איראן ואף בפעולה לשינוי משטרה.

מאז סיום המלחמה בעיראק מבקש ממשל בוש לנצל את תוצאותיה כדי ללחוץ על איראן לשנות את התנהגותה. קונקרטי דורש הממשל מאיראן להפסיק את קשריה עם אנשי אל-קאעידה ולהסגיר את אלה שמצאו מקלט באיראן, ולהימנע ממעורבות בעיראק ומניסיונות לבנות בה מאחזי השפעה, בעיקר בקרב השיעים. הממשל האמריקאי מפנה לאיראן גם את דרישותיו הבסיסיות והן: לעצור את תכניתה לפיתוח נשק גרעיני, ולחדול ממעורבותה בטרור.

התכנית הגרעינית של איראן לשלב חדש

מאז תחילת 2003 מתמקד הלחץ האמריקאי על איראן בסוגיה הגרעינית, לאור הממצאים החדשים שהתגלו בקשר אליה. במהלך שנות התשעים לא הסתמנה התקדמות משמעותית

בתכניתה הגרעינית של איראן. התכנית להקמת כורי הכוח בבושה התקדמה לאט, והתכנית להקמת כור מחקר גדול לא התקדמה כלל. איראן לא הצליחה לבנות מתקן גרעיני מרכזי, שיוכל לתרום במישרין לפיתוח חומר בקיע במסלול העשרת האורניום או הפרדת הפלוטוניום. הקושי לקדם את התכנית נבע הן מחולשתה של התשתית המדעית-הטכנולוגית של איראן, והן מההצלחה החלקית של הממשל האמריקאי לבלום העברות ציוד וטכנולוגיה גרעיניים לאיראן.

ואולם בשנת 2001 הסתמן שינוי משמעותי בתחום זה, כנראה בסיועו של פקיסטאן וצפון קוריאה, וכן בסיוע של מכוני מחקר ומדענים ברוסיה ובסין. התברר שאיראן הקימה, וגם עומדת לבנות, כמה מתקנים גרעיניים בעלי משמעות ישירה להשגת נשק גרעיני. חלק מהמתקנים הללו התגלו בידי שירותי מודיעין של מדינות המערב ונחשפו בפומבי בידי גורמי אופוזיציה איראניים ובידי קהילת המודיעין האמריקאית, וחלקם התגלו בביקורים של אנשי הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) באיראן במחצית הראשונה של שנת 2003. איראן נמנעה עד לאחרונה מלהודיע לסבא"א על רובם של מתקנים אלה ועל פעילויות גרעיניות נוספות, עד שנאלצה לעשות כן. מתקנים אלה כוללים:

■ מתקן להעשרת אורניום באמצעות צנטריפוגות גז בנתאנו. המתקן כולל מתקן ניסוי להעשרת אורניום, שהיה אמור להתחיל לפעול כבר ביוני 2003, ומתקן גדול להעשרת אורניום, שיכיל מעל 50,000 צנטריפוגות, ובנייתו תסתיים בשנים הקרובות.

■ בית מלאכה של חברה למוצרי חשמל בשם "כלאיה" בטהראן, שהוסווה כחברה

לייצור שעונים, והתנהלה בו פעילות חשאית הקשורה להעשרת אורניום באמצעות צנטריפוגות. איראן סירבה בתחילה לאפשר לפקחי סבא"א לבקר במקום, וכאשר אפשרה את הביקור היא סגרה בפני הפקחים חלק מהמתקן. לפי החשד, נעשו במתקן זה ניסויים בחומר גרעיני, ללא דיווח עליהם, ובכך נעשתה הפרה של האמנה הבינלאומית למניעת תפוצת נשק גרעיני. גורמי אופוזיציה איראניים דיווחו על שני מתקנים חשאיים נוספים הקשורים להעשרת אורניום.

■ מפעל לייצור מים כבדים באראכ, הנמצא בשלבי בנייה מתקדמים, וכור מחקר של 40 מגה-ואט, שיופעל במים כבדים ואורניום טבעי, שאיראן הודיעה כי תבנה במקום בשנת 2004.

■ מפעל להמרת אורניום באיספהאן, שסין החלה לבנות בשנות התשעים, אך הפסיקה בשנת 1997, עקב לחץ אמריקאי. לאחרונה הודיעה איראן שהיא עומדת להשלים את המפעל ולהפעילו, והיא גם עומדת להתחיל לכרות אורניום טבעי ממרבצי אורניום שהתגלו בשנות התשעים במרכז איראן.

■ איראן הודתה שקיבלה מסין בשנת 1991 כמות של 1.8 טונות של אורניום טבעי, שעליה לא הצהירה לסבא"א, כפי שהייתה חייבת לעשות. חלק מכמות זו אוחסן במעבדה גרעינית בטהראן, שאיראן לא הצהירה עליה. חלק קטן מהאורניום המיובא, בצורת גז הקרוי UF6, לא נמצא במכלים שהוצגו לפקחי סבא"א, ויש חשד שאיראן השתמשה בו לניסויים בהעשרת אורניום.

לממצאים שהתגלו יש משמעות חמורה במה שנוגע ליכולתה של איראן לפתח נשק גרעיני.

ראשית, מתקני ההעשרה בנתאנו יתנו בידי איראן יכולת לייצר חומר בקיע במסלול העשרת אורניום. אמנם המתקן הגדול בנתאנו יושלם רק בעוד שנים אחדות, אולם איראן תוכל להעשיר כמויות משמעותיות של אורניום כבר לפני השלמתו, ובמתקן הניסוי אפשר כבר עתה להעשיר כמויות קטנות של אורניום. גם אם המתקן ייצר אורניום באיכות נמוכה בעבור כורי הכוח המתוכננים – כפי שאיראן טוענת – יהיה אפשר להפנות חלק מיכולתו להפקת כמות משמעותית של אורניום באיכות צבאית, שתספיק לייצור שתיים עד שלוש פצצות גרעיניות בשנה.

שנית, איראן הוכיחה יכולת ניכרת לעקוף את מחויבותה לאמנה הבינלאומית למניעת תפוצת נשק גרעיני ולבנות מתקנים גרעיניים בחשאי. מותר להניח שאיראן לא התכוונה להצהיר על המתקנים שבנתה, אלא שחלקם נחשפו בידי גורמי האופוזיציה האיראנית, ועל חלקם נאלצה להצהיר עקב הלחץ שהופעל עליה. לפיכך, אם איראן בנתה בחשאי את מתקני ההעשרה בנתאנו, היא עלולה לבנות מתקן סודי, קטן יותר, להעשרת אורניום באיכות צבאית במקום אחר, וסבא"א תתקשה לאתר. ייתכן שאיראן כבר בנתה מתקן כזה בחשאי – ייתכן שזהו המתקן של "כלאיה" – משום שהמתקן שנבנה בנתאנו הוא כה מתוחכם וגדול, כך שהיה אפשר לבנותו רק לאחר שאיראן בנתה והפעילה מתקן העשרה קטן יותר, תוך הפרה של האמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני.

בכך ניצלה איראן את הסדקים בהתחייבותה הנוכחית במסגרת האמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני. איראן הייתה המדינה היחידה החתומה על האמנה, שעד

שנת 2003 לא קיבלה את דרישת סבא"א משנת 1992 להודיע על הקמת מתקנים גרעיניים חדשים לפני תחילת בנייתם. בעקבות הלחץ שהופעל עליה, קיבלה עליה איראן התחייבות זו בתחילת שנת 2003, וזו תקשה עליה לבנות בחשאי מתקנים נוספים. ואולם גם לאחר קבלת התחייבות זו, עדיין יכולה איראן לנסות לבנות מתקנים גרעיניים בחשאי, כל עוד היא לא חתמה על המסמך המכונה "הפרוטוקול הנוסף", המעניק לסבא"א סמכויות פיקוח קפדניות יותר. בלי סמכויות אלה, אין לסוכנות כלים מספיקים לאתר פעילות גרעינית לא מוצהרת, או לקבוע אם איראן נתנה מתקן סודי להעשרת אורניום.

שלישית, מכל זה עולה, כי בצעדיה האחרונים יוצרת איראן לעצמה פוטנציאל להשגת חומר בקיע במסלול העשרת אורניום, בשתי אפשרויות: האחת, על-ידי העשרת אורניום באיכות צבאית במתקן העשרה חשאי – שיהיה קשה לגלותו, בייחוד אם איראן תמשיך להתחמק מלקבל על עצמה את "הפרוטוקול הנוסף", ואולי אפילו אם תחתום עליו. והשניה, עם התקדמות בנייתו של מתקן ההעשרה הגדול בנתאנו תוכל איראן לפרוש מהאמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני לאחר הודעה מראש של 90 יום, ובתוך פרק זמן קצר יחסית לייצר במתקן אורניום מועשר באיכות צבאית.

ורביעית, הודאתה של איראן שהיא עומדת להתחיל לבנות כור מחקר גדול, שיופעל במים כבדים ובאורניום טבעי, מטרידה לא פחות. אמנם איראן הציעה הסבר כללי, כי כור כזה נחוץ לה כחלק מתכניתה לבנות מעגל דלק גרעיני שלם, אולם ברור שהמטרה העיקרית של בניית הכור היא ליצור יכולת להפקת פלוטוניום.

איראן חותרת אפוא להשגת נשק גרעיני בעיקר במסלול העשרת אורניום, אך ברזמן היא מנסה כנראה להתקדם גם במסלול הפרדת הפלוטוניום, במקרה שיתברר שבמסלול זה אפשר להתקדם מהר יותר. ממצאים חמורים אלה הפתיעו והדאיגו את הממשל האמריקאי, וזה הזדרז להודיע שאיראן מתקדמת בדרך לנשק גרעיני הרבה יותר מכפי שהעריך. גורמים בקהילת המודיעין האמריקאית מעריכים – בדומה להערכת קהילת המודיעין הישראלית –

**גורמים בקהילת המודיעין
האמריקנית מעריכים –
בדומה להערכת קהילת
המודיעין הישראלית –
שלאיראן תהיה יכולת לייצר
נשק גרעיני ראשון בעוד
כשלוש עד ארבע שנים.**

שלאיראן תהיה יכולת לייצר נשק גרעיני ראשון בעוד כשלוש עד ארבע שנים. בעקבות הערכות אלה התבטאו בכירים בממשל בחריפות נגד איראן. הנשיא בוש קרא לקהילה הבינלאומית להבהיר היטב "שלא תסבול" ייצור נשק גרעיני בידי איראן, ופקיד בכיר בממשל אמר שפעולה צבאית נגד איראן אמנם מצויה היום במקום נמוך בסדר העדיפויות האמריקאי, אולם היא מהווה אופציה.

בשלב זה מתמקד הממשל במאמצים דיפלומטיים לבלימת התכנית הגרעינית האיראנית. חלק ממאמצים אלה מופנה כלפי סבא"א וכלפי רוסיה. הממשל ניסה לשכנע

את סבא"א לקבוע במפורש שאיראן הפרה את האמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני ולהגדיר לוח זמנים מפורט לתיקון ההפרות. קביעה זו הייתה מאפשרת לממשל להביא את הסוגיה למועצת הביטחון ולדרוש נקיטת צעדים כלפי איראן ובהם הטלת אמברגו על ייצוא כל החומרים הגרעיניים אליה.

המאמץ האמריקאי הצליח בינתיים רק בחלקו. הדיווח המסכם של סבא"א מיוני 2003 נמנע מלקבוע שאיראן הפרה את האמנה, והסתפק בקביעת פשרה שאיראן "נכשלה" במילוי כמה מהתחייבויותיה בכך שנמנעה מלדווח לסוכנות על שימוש בחומרים גרעיניים ומלהצהיר על האתרים שבהם השתמשה בחומרים אלה. אולם סבא"א פרסמה סיכום מעורר דאגה, המציג את איראן כמי שמסתירה חלק מפעילותה הגרעינית, ושהסבריה לגבי פעילות זו אינם מניחים את הדעת. הסוכנות גם קבעה שמספר ה"כישלונות" של איראן לדווח על פעילותה ומתקניה כנדרש ממנה מעורר דאגה. לפיכך האיצה סבא"א באיראן לנקוט את הצעדים האלה: להתחייב לפתיחות רבה יותר ולהעניק לסוכנות גישה רחבה יותר למתקניה הגרעיניים, ובעיקר לחתום על "הפרוטוקול הנוסף"; לא להכניס חומרים גרעיניים למתקן הניסוי להעשרת אורניום ולהימנע מהפעלתו; לתקן את בעיות הפיקוח שהתגלו ולמסור לסבא"א מידע נוסף על פעילותה הגרעינית; לאפשר לפקחים ליטול דגימה סביבתית באתרים שכלפיהם יש חשדות לפעילות העשרה. סיכום מעודכן של הסוכנות בסוגיה זו יוכן בספטמבר השנה.

מול הלחץ המצטבר נקטה איראן טקטיקה של התחמקות ועמעום כדי להרוויח זמן ולדחות את הלחצים עליה. מאחר שאיראן כבר התחייבה לאחרונה

לדווח לסבא"א על כל מתקן גרעיני חדש מהרגע שבו תחליט לבנותו, עיקר המחלוקת הוא בשאלת החתימה על "הפרוטוקול הנוסף". איראן סירבה בינתיים להתחייב לחתום על הפרוטוקול, אך ניסתה לעטוף את סירובה בהצגת גישה חיובית בעניין ונכונות לדון בו. ואולם בעיקרו של דבר היא התנתה את חתימתה עליו בהסרת ההגבלות המוטלות עליה לרכוש טכנולוגיה וציוד גרעיניים מתקדמים, ועד כה טרם חתמה על המסמך.

הממשל האמריקאי ביקש גם לנצל את הגילויים הנזכרים כדי לנסות להפסיק את הסיוע הגרעיני שנותנת רוסיה לאיראן. לנוכח הגילויים הסתמן שינוי כלשהו בעמדתה של רוסיה בעניין. רוסיה לא שללה עוד את האפשרות – כפי שעשתה בעבר – שאיראן מפתחת נשק גרעיני בחשאי, ונשיא רוסיה עשה רושם שארצו מוכנה לרסן את סיועה הגרעיני לאיראן כל עוד זו לא תקבל על עצמה פיקוח בינלאומי מוגבר על פעילותה הגרעינית. ואולם בפועל השינוי בעמדת רוסיה עדיין מוגבל. רוסיה תומכת בפומבי בחתימת איראן על "הפרוטוקול הנוסף", אך לא הציגה זאת כתנאי להמשך שיתוף הפעולה הגרעיני עם איראן. לעומת זאת הודיעו הרוסים שלא ישלימו את בניית כור הכוח בבושהר כל עוד לא תחתום איראן על התחייבות להחזיר לרוסיה את מוטות הדלק המשומש מהכור – התחייבות שאיראן מתחמקת ממנה זה שמונה שנים – ורמזו שבינתיים לא יתחייבו לבנות כור שני בבושהר.

הממשל האמריקאי השיג יותר תמיכה בעמדתו ממדינות האיחוד האירופי. אלה השתכנעו כנראה, שאיראן הולכת ומתקרבת לנשק גרעיני. יעיד על כך מסמך רשמי של

ממשלת צרפת שהודלף לתקשורת, ובו נקבע במפורש שאיראן מנהלת תכנית חשאית לפיתוח נשק גרעיני, ושהיא תוכל להשיג נשק כזה בתוך שנים ספורות. ייתכן גם שהאירופים מוכנים לשתף פעולה בעניין זה עם ממשל בוש לאחר המשבר שנוצר עמו בעניין המלחמה בעיראק, ואולי יש להם עניין לסייע לו להצליח במאמץ המדיני מול איראן כדי שלא יפנה שוב לדרך הצבאית. מכל מקום, מדינות האיחוד הודיעו לאיראן שהמשך התחמקותה מלהיענות לדרישות סבא"א תפגע בשיתוף הפעולה המדיני והכלכלי בין לבניה.

הלחץ הפנימי

על הלחצים החיצוניים המופעלים על איראן נוספו בזמן לחצים פנימיים. מתחילת יוני 2003, ובמשך כחודש, התפתח באיראן גל נוסף של תסיסה פנימית, שכמו בעבר הונהג בידי הסטודנטים. תסיסה זו אינה קשורה במישרין ללחצים החיצוניים, אולם יש לה נגיעה לשתי שאלות הקשורות במשמעות העתידה של האיום האיראני כלפי מדינות אחרות: **האחת**, עד כמה יושפע האיום האיראני משינויים פנימיים עתידיים באיראן – לדוגמה, אם תקום באיראן הנהגה מתונה יותר, או אם המאבק הפנימי יביא להתערערות השלטון המרכזי במדינה? **והשנייה**, האם יש מקום לפעולה אמריקאית לערעור המשטר הרדיקלי באיראן כדי לבלום את האיום האיראני כלפי מדינות אחרות? אי השקט באיראן אינו תופעה חדשה, ובעשור האחרון עוברים על איראן מעת לעת גלי הפגנות ומהומות. גלים אלה משקפים מורת רוח ותסכול אמיתיים, בייחוד של השכבות הצעירות, מהמציאות הפוליטית והכלכלית באיראן מאז המהפכה

האסלאמית. הדור הצעיר, המהווה את רוב אוכלוסיית איראן, גדל בתקופת המהפכה ואינו מכיר מקרוב את המציאות של ימי משטר השאה. התנאים הקיימים אינם מניחים את דעתו, והוא מבקש לבנות עתיד טוב יותר. תחושת התסכול של הדור הצעיר נובעת משני מקורות עיקריים: מהמצב הכלכלי-חברתי הקשה ששרויה בו איראן מאז המהפכה, המתבטא בין השאר בשיעור גבוה של אבטלה גם בקרב בעלי השכלה גבוהה; ומחתירתו להרחבת חופש ההתארגנות הפוליטית וחופש ההבעה, ולהרחבת זכויות האדם והאזרח במדינה.

המהומות התאפיינו הפעם בהתקפות מילוליות לא רק על מדיניות המשטר, אלא גם על המנהיגים, לרבות התקפות אישיות על המנהיג הרוחני עלי חאמנהאי. יתר על כן, חלק מההתקפות כוונו גם למנהיג הזרם המתון, הנשיא מוחמד חאתמי, עקב אכזבה ממנהיגותו ההססנית ומאזלת-ידו לקדם את תנועת הרפורמה. מול גל המחאה נקט המשטר צירוף של יד קשה ומאמץ להרגיע את הרוחות, וכן ניסה להאשים את ארצות-הברית בחתרנות ובהתססה שגרמו למהומות.

לקראת אמצע יולי דעכו המהומות בלי שיצאו מגדר שליטה, ואחיות הגורמים הרדיקליים בשלטון לא התערערה. רוב העם האיראני רוצה כנראה רפורמה, אולם הציבור הרחב לא הצטרף לסטודנטים, אולי משום שלא האמין שהמחאה תשיג תוצאות. גל המחאה הנוכחי הוכיח שוב שאין לתנועת הרפורמה הנהגה, והיא חסרה גיבוש וארגון.

משמעויות

המשטר האיראני מוצא את עצמו היום תחת מערכת לחצים שרובם נובעים ממדיניותו

בתחום ההתעצמות בנשק להשמדת המונים, ממעורבותו בטרור ומניסיונו לנצל את החללים שנוצרו באפגניסטן ובעיראק לשם בניית מאחזי השפעה בהן. את הלחצים החיצוניים על המשטר מוביל, כמו בעבר, הממשל האמריקאי, המפנה תשומת לב גוברת לאיראן ומבקש לנצל את השינויים שנוצרו בסביבתה האסטרטגית של איראן כדי להביא לתמורה במדיניותה בסוגיות מרכזיות.

במוקד הלחצים החיצוניים מצויה הסוגיה הגרעינית. איראן נמצאת היום תחת לחץ בינלאומי כבד מבעבר להגביל את פעילותה הגרעינית ולקבל עליה פיקוח הדוק בהרבה, בייחוד על-ידי התחייבות לתנאי "הפרוטוקול הנוסף". עד כה נמנעה איראן מלחתום על הפרוטוקול, ומצב זה מקשה מאוד על סבא"א לאתר באיראן פעילות גרעינית שאינה מוצהרת. בינתיים נוקטת איראן טקטיקה של התחמקות, תוך כדי הצגת נכונות לשתף פעולה עם סבא"א ולאפשר שקיפות של פעילותה הגרעינית. טקטיקה זו פעלה היטב עד שנת 2003 והכבידה על מאמציו של הממשל האמריקאי לגבש שיתוף פעולה בינלאומי לבלימת התכנית הגרעינית של איראן. ואולם חשיפת קטעים חשובים של הפעילות הגרעינית הזאת, מאז קיץ 2002, העלתה שאלות שאיראן התקשתה להשיב עליהן. יותר מכך, התנהגותה של איראן מול הממצאים שהתגלו, ניסיונותיה להסתיר מתקנים ופעילויות ולהקשות על בדיקות סבא"א, ותשובותיה החלקיות והלא-מספקות לשאלות שהוצגו לה – כל אלה פגעו באמינות העמדה שהציגה בעניין תכניתה הגרעינית. משום כך הצטרפו ללחץ האמריקאי גם ממשלות אירופיות ורוסיה,

אם כי לחצן מתון מלחצה של ארצות-הברית. תחת לחצים אלה עומדות לפני איראן שתי דרכי פעולה, שאינן נוחות. אם תוסיף להתחמק משיתוף פעולה מלא עם סבא"א, עלול הממשל האמריקאי להביא את העניין למועצת הביטחון כדי להטיל עליה סנקציות. אם תחתום על "הפרוטוקול הנוסף" ייקשה עליה להמשיך בפעילות גרעינית חשאית בלי שהדבר יתגלה. ועם זאת, גם "הפרוטוקול הנוסף" אינו מעניק לסבא"א יכולת מלאה לגלות מתקנים לא-מוצהרים. וכך גם אם

איראן מביאה בחשבון את האפשרות של מהלך צבאי אמריקני נגדה – בעיקר את התרחיש של התקפה אמריקנית או ישראלית על אתרים גרעיניים באיראן.

תחתום איראן על הפרוטוקול, ייוותרו בידיה שתי אפשרויות לנסות לייצר חומר בקיע: לייצרו במתקן לא-מוצהר, שיפעל במקביל למתקן המוצהר, בתקווה שלא יתגלה; או לפרוש מהאמנה למניעת תפוצת נשק גרעיני בהודעה מראש של 90 יום, ולפעול במהירות יחסית להעשרת אורניום באיכות צבאית, או לייצור פלוטוניום והפרדתו.

איראן עצמה אינה מזלזלת כנראה בלחצים הגוברים עליה. מהתבטאויות מנהיגיה נראה שהיא מביאה בחשבון את האפשרות של מהלך צבאי אמריקני נגדה – בעיקר את התרחיש של התקפה אמריקאית או ישראלית על אתרים גרעיניים

באיראן. בינתיים לא ברור עד כמה תהיה איראן מוכנה לוותר בנושא הפיקוח על תכנית הגרעין שלה, אבל ייתכן שתהיה מוכנה לויתורים נוספים, ככל שאלה יותירו לה מרחב תמרון להמשיך בתכנית. מתוך עניינה להרוויח זמן, נראה שאיראן תבחן גם את ההתפתחויות בעיראק בתקווה שהממשל האמריקני יסתבך בה וישקיע בה את עיקר משאביו, ובסופו של דבר יאלץ לפנות ממנה את כוחות הצבא.

ככל שיתברר שאיראן ממשיכה בחתירתה להשגת נשק גרעיני, למרות הלחצים והקשיים, עשויה סוגיית איראן להפוך לעיסוק מרכזי של הממשל האמריקני, לאחר סוגיית עיראק. לפני הממשל האמריקני יעמדו כמה דרכי פעולה אפשריות לטיפול בסוגיה. הדרך המועדפת בעיניו היום היא הדרך המדינית. הממשל מבהיר שבשלב זה הוא יתמקד במאמץ מדיני לעצור את התקדמותה של איראן לנשק גרעיני, ולצמצם את ניסיונותיה לפגוע במדיניות האמריקאית באמצעות תמיכתה בטרור ומעורבותה באפגניסטן ובעיראק. דרך זו עשויה להיות מונחית בכמה שיקולים: נוצרה הזדמנות נוחה מבעבר להשיג תוצאות בדרך המדינית, עקב הסיכוי לנצל את אפקט הלחץ שנוצר, הן בעקבות המהלך בעיראק והן עקב חשיפת חלקים חשובים מתכנית הגרעין של איראן. לממשל יש גם עניין למצות את הדרך המדינית כדי ליצור מידה מינימלית של לגיטימציה למהלך צבאי, אם בסופו של דבר יחליט על כך. בהנחה שנתורו שלוש עד ארבע שנים לפחות עד שאיראן תגיע לנשק גרעיני, עדיין יש מרחב זמן לפעולה מדינית. ככל שניתן לשפוט, יש היום סיכוי להגביר את הלחץ על איראן, אולי גם באמצעות מועצת הביטחון. לחץ זה מקשה

להשפיע על המאבק הפנימי באיראן אינו מהווה היום דרך פעולה ממשית מבחינת הממשל האמריקאי.

משמעות הדברים היא, שבשלב זה דרך הפעולה העיקרית הפתוחה לפני הממשל האמריקאי היא מיצוי האפשרויות החדשות שנוצרו ללחוץ על איראן – אולי בשילוב עם ניסיון נוסף להידברות עמה, אם יסתמנו תנאים לכך. אולם אם דרכים אלה לא יביאו לתוצאות, אפשרי שתיבחן גם האפשרות למהלך צבאי נגד איראן. זו האפשרות הבעייתית ביותר, ויקשה מאוד על הממשל לצאת לפעולה צבאית נגד איראן, וודאי כל עוד לא הסתיימה הפרשה בעיראק וטרם הוכחה הצלחתה המדינית. בכל מקרה, גם אם יבחן הממשל האמריקאי מהלך צבאי נגד איראן בשלב מאוחר יותר, קשה מאוד להניח שיהיה זה מהלך כולל משום שמהלך כזה יהיה מורכב וקשה בהרבה מהמהלך הצבאי בעיראק; הוא יהיה כרוך בסיכונים גדולים יותר ולא תהיה לו לגיטימיות בינלאומית מספקת. אפילו בריטניה, בעלת בריתה העיקרית של ארצות-הברית במערכה בעיראק, הבהירה שלא תתמוך בפעולה צבאית נגד איראן. אבל אם הממשל יעריך שאיראן מתקרבת מאוד להשגת נשק גרעיני, הוא עשוי לשקול פעולה צבאית נקודתית ומוגבלת, לדוגמה נגד אתרים גרעיניים באיראן. החלטה כזאת תהיה תלויה לא רק בנתונים הצבאיים ובנסיבות האזוריות, אלא גם בהתפתחויות הפנימיות באיראן ובסיכוי להידברות ממשית עם המשטר האיראני.

דרך פעולה שלישית, שהוזכרה בפי גורמים בווישינגטון, היא ניסיון לעודד שינוי פנימי לטובת הגורמים המתונים באיראן. בווישינגטון יש ציפייה, אמנם נמוכה בינתיים, שהתסיסה הפנימית תוביל להתמתנות המשטר האסלאמי בטהראן, שתקזז את האיום האיראני, ולכן יש הסבורים שיש מקום לעודד תסיסה זו. בשלב זה הממסד הרדיקלי האיראני עדיין שולט בעמדות המפתח העיקריות, ועד כה הצליח להתמודד בהצלחה עם התסיסה הפנימית. ואולם

אם הממשל האמריקני יעריך שאיראן מתקרבת מאוד להשגת נשק גרעיני, הוא עשוי לשקול פעולה צבאית נקודתית ומוגבלת נגד אתרים גרעיניים באיראן.

בטווח הארוך עשויה לחול תמורה פנימית באיראן משום שהתסיסה נובעת מלמטה, מהציבור הרחב, והיא משקפת רצון אמיתי לשינוי. לפיכך תהליך השינוי עשוי אמנם להיות איטי והדרגתי, רצוף מכשולים ואף נסיגות, וקשה להעריך מתי יישא פרי. אולם יש סיכוי לא מבוטל כי בסופו של דבר התהליך יביא להתמתנות באופיו של המשטר. ועם זאת צריך להניח, שאם תחל מגמה של התמתנות המשטר באיראן, היא תהיה תוצאה של תהליכים פנימיים, ולא של השפעה חיצונית. משום כך, ניסיון

כבר היום על איראן לקדם את תכנית הגרעין שלה, ויקשה עוד יותר – אם היא תחתום על "הפרוטוקול הנוסף". ואולם ספק אם לחץ זה יחסום חסימה מלאה את המסלול הגרעיני של איראן.

דרך פעולה משלימה היא ניסיון לפתח הידברות בין ההנהגות בווישינגטון ובטהראן. ממשל בוש אינו פוסל דרך זו, ולהלכה, בעקבות המלחמה בעיראק, נוצרו סיבות חדשות גם מבחינתה של איראן לגלות עניין בהידברות כזו. חיסול העוצמה הצבאית של עיראק, שהסיר מעל הפרק את המניע הראשוני להתעצמותה האסטרטגית של איראן, עשוי להניע אותה לחשיבה מחדש על תכניותיה להתעצמות צבאית. החמרת האיום האמריקאי כלפי איראן, והאפשרות של מהלך צבאי גם נגדה, עשויות להניע אותה לנסות לצמצם את הסיכונים על-ידי הידברות עם הממשל האמריקאי. הימצאות כוחות אמריקאיים בעיראק ובאפגניסטן, שלנעשה בהן יש חשיבות מיוחדת בעיני המשטר האיראני, עשויה לחזק את עניינה של איראן בהידברות עם ארצות-הברית בנוגע לעתידן של מדינות אלה. הידברות מוגבלת בין הצדדים, בדרגי עבודה, התקיימה לפני הפעולה האמריקאית באפגניסטן והמלחמה בעיראק, ואין להוציא מכלל אפשרות שזו תתרחב בעתיד. מנהיגים איראנים אותנו לאחרונה שהדבר אפשרי. ועם זאת, ההנהגה הרדיקלית עדיין פוסלת הידברות אמיתית עם ארצות-הברית. כל עוד זו תהיה עמדתה וכל עוד לא יחול שינוי במאזן הכוחות הפנימי באיראן בין רדיקלים למתונים, ספק אם תושג התקדמות ממשית בהידברות בין שתי הממשלות.

"טרור חדש", אתגרים חדשים, דילמות ישנות

ענת קורץ

ביעדים אמריקניים בידי קנאים מוסלמים אינה תופעה חדשה. טקטיקת ההתאבדות היא חזון נפרץ בחלק מזירות הטרור. גם עצם התרחשות מתקפת הטרור בתוך ארצות-הברית לא הייתה ראשונה מסוגה. ועם זאת ביטאה המתקפה הזאת התגבשות מאפיינים המשנים מובנים מסוימים של תופעת הטרור, ואלה מסבירים את מגמת ההסלמה. שינויים אלו לא זוהו לראשונה בספטמבר 2001. גל החשיבה המחודשת בתחומים רבים על סף המילניום החדש – שהתעורר בין היתר עקב שינויים במאזן העוצמה ובסדר הגלובלי – לא פסח על תחום הטרור. בשנות התשעים נרשמה רגיעה בזירות שונות, לאחר שנים שהטרור מילא בהן מרכיב מרכזי בהכתבת סדר היום. דוגמאות בולטות במערב אירופה הן צפון אירלנד, קורסיקה וספרד. מאבקים על **רקע כינון מחדש והתייצבותן** של מדינות ברית-המועצות לשעבר ובעלות-בריתה – והולידו גל של מחקר ממוקד בטרור "לאומי-אתני" – נחלשו ופינו מקום למאמץ שיקום, אם כי לא נטול גילויי אלימות (צ'צ'נייה, היא מקרה יוצא דופן). כן נחלשו מאבקים שבשנות השבעים והשמונים איימו על יציבותן של מדינות בדרום אמריקה ובמרכזה, מאבקים ששימשו רקע למחקר בהיבטים שונים של "לוחמה בעצימות

נגד טרור את תפיסת האיום וכן את יכולת התגובה של המדינה הנפגעת. לפיכך על סמך ההתפתחויות במאבק בטרור בעקבות מתקפת ספטמבר 2001 אין להסיק כי הונמך עקרונית סף התגובה לפיגועי טרור בכל מקרה, כלומר בכל זירת התרחשות, ובלי קשר לזהות התוקפים, ממדי הפגיעה והגורמים הנפגעים.

במאמר זה יעשה ניסיון להראות שגם לנוכח שינויים איכותיים, שחלו במופעים מסוימים של הטרור – אלו המקנים לאיום אופי של "טרור חדש" – וגם אם בעקבות מתקפת ספטמבר 2001 נרשמה תגובה שעוצמתה החריגה העניקה להתמודדות עם האיום משמעות של שינוי איכותי, לא חל שינוי מהותי בהרכב הדילמות, שלפיהן נשקלים טווח ואופי התגובה. במובנים מסוימים, הטרור הוא חדש, ולפיכך במובנים מסוימים גם האתגרים שהוא מציב הם חדשים. אך התגובה, לעומת זאת, נותרה כשהייתה – כפופה לאילוצים של הקשר ולשיקולים מתחרים, המכתיבים תגובה מובחנת על-פי כל מקרה לגופו.

האומנם "טרור חדש"?

מתקפת ה-11 בספטמבר 2001 לא הכילה יסודות חדשים מלבד היקף ההרס ומספר הקורבנות שהיא גרמה. פגיעה

מתקפת ה-11 בספטמבר 2001 החזירה את הטרור לראש סדר היום של ממשלות ושל פורומים בינלאומיים, וחוללה שינויים בהיערכות ההגנתית של גורמי ביטחון ברחבי העולם. במקביל התעורר עיון מחודש במקורותיו, בביטוייו ובהשלכותיו המגוונים של האיום. גל זה הצטרף לגלים קודמים של חשיבה ביקורתית כלפי ישימותם של מושגים הקשורים בטרור ובדרכי ההתמודדות אתו. הגל הנוכחי שיקף הערכה שחל שינוי מהותי בכמה היבטים של הטרור, שינוי המתבטא באפשרות ובנכונות לחצות קווים מוכרים – גם אם לא בהכרח נסבלים – של התגרות, הרג והרס. לקראת סוף שנות התשעים אף נטבע המונח "טרור חדש" ככותרת למגמות השינוי וכרמז לכך שאיום הטרור הנוכחי אינו זהה לאיום שנשקף ממנו בעבר, והוא חמור ממנו בהרבה.

ההתייחסות הרווחת למופעים מסוימים של טרור כביטוי לאיום בעל "איכויות חדשות" מזמינה לבחון מגמות של המשכיות ושל שינוי הן בטרור והן בהתמודדות עמו. אמנם מתקפת ספטמבר 2001 הניעה תגובה מידית חריגה ומהלכים מאומצים ביותר לסיכול בטווח הארוך, ועוצמת התגובה והיקפה תאמו את עוצמת הפגיעה ואת עוצמתה של האומה הנפגעת; אך בכך אין חידוש, שכן מאז ומתמיד שיקפה מדיניות

נמוכה". בד בבד נמשכו ואף החמירו מאבקים רוויי טרור באזורים אחרים בעולם – במרכז אסיה, באפריקה, ובמזרח התיכון – ואף הלכו ורבו המקרים שבהם השתמשו טרוריסטים באמצעי לחימה לא קונוונציונליים או איימו לעשות כן.

האיום של שימוש בנשק לא קונוונציונלי בידי ארגוני טרור יוחס בחלקו להתרופפות השליטה על גישה לאמצעי לחימה מסוג זה במדינות "כושלות" ולאפשרות שחומרי לחימה אלה יגיעו לידי גורמי טרור. מנקודת מבט זו נצפתה אפשרות לאסון קולוסאלי שיהיה תוצאה של המפגש בין שני הקצוות של לוחמה אסימטרית: טרור כאסטרטגיית מאבק מזה והשמדת המונים באמצעים לא קונוונציונליים מזה.¹ זווית משלימה של התייחסות לשינויים באופיו של הטרור הדגישה נכונות גוברת להסלמה במסגרת אסטרטגיית פעולה מרחיקת לכת וחסרת פשרות. זאב לקר תיאר התפתחויות שחלו באופי הטרור לאורך השנים כמעבר לשלב פוסט-מודרני ובהדרגה במונח "טרור חדש" ככותרת לנטייה מוגברת של גורמים פנאטיים להשתמש בנשק להשמדת המונים.² המאמץ למיין ולשקלל אפשרויות של היערכות נגד מגמות של הסלמה – לא בהכרח למוכנות להשתמש בנשק להשמדת המונים – רוכז בין היתר בפרסום של מכון RAND וכותרתו: *Countering the New Terrorism*.³

בחינת ה"טרור החדש" בעייתית ולו משום שאין אחדות דעים בנוגע למהות ולמכלול המשמעויות של "טרור ישן". הטרור אינו תופעה מונוליתית, אלא צורת מאבק, שיש לה מאפיינים אסטרטגיים וטקטיים משותפים, אבל מתרחשת בהקשרים פוליטיים, תרבותיים וחברתיים שונים

ומגוונים. מלבד גורמי רקע, נבדלו ארגונים המעורבים בטרור מאז ומעולם בתוכן מטרותיהם, ביכולתם המבצעית ולפיכך במידת האיום על סביבתם. תמונת ראי של מורכבות התופעה היא השונות בגישות להתמודדות עם טרור, בין ובתוך קהילות ומדינות נפגעות. כמו ש"טרור ישן" אינו תופעה חד-ממדית וחד-משמעית, גם "טרור חדש" אינו תופעה חד-משמעית. בדיון זה ייעקף המכשול באמצעות בחינת המאפיינים שאליהם מתייחסים בדרך כלל כשדנים בטרור "החדש", ובאמצעות ניסיון לזהות את קווי השוני ביניהם לבין מאפיינים מרכזיים של "טרור ישן".

ובכן מה חדש? קיימת נטייה, כאמור, לאפיין את המונח "טרור חדש" באמצעות המקרים שבהם השתמשו גורמי טרור באמצעי לחימה לא קונוונציונליים, ובייחוד באמצעות הנגישות לחומרים אלו. לנגישות זו, למותר לומר, תפקיד מרכזי במימוש פוטנציאל פיגוע. ועם זאת, אם אין כוונה – אין לנגישות משמעות. על כן מתמקד המאמץ לאתר את מקורות האיום ומרכיביו בזיהוי ארגונים ותאי טרור שאסטרטגיית המאבק שלהם גורסת או עלולה לגרום פעולה רבת הרג והרס. בנקודה זו משתלב בתמונה טרור האסלאם הקיצוני, שבמהלך עשרים השנים האחרונות רכשו לעצמם בהתמדה ובשיטתיות מקום מרכזי על מפת הטרור העולמי.

"הטרוריסטים החדשים": העניין בהסלמה, בטרור האסלאמי בכלל ובהתגבשות דרכי הפעולה של אל-קאעידה בפרט התעורר במהלך שנות התשעים.⁴ יעדים אסטרטגיים, עקרונות מבניים-ארגוניים ודפוסי פעולה, המאפיינים קצוות קיצוניים של הטרור האסלאמי – והם

שונים במובנים ידועים ממאפיינים שכיחים של ארגוני טרור אחרים – הם שעשו את הטרור האסלאמי לאיום הנתפס כחמור ביותר בטרור העולמי ולכן גם המתאים למושג "טרור חדש". הטרור האסלאמי מבטא מחאה ומאמץ להעלות נושא על סדר היום, ומתמקד בפרובוקציה בכוונה לחדד עימות. עיקרון הטרור כפרובוקציה אינו חדש: הוא נוסח במפורש ברוסיה בשלהי המאה התשע-עשרה, אומץ ופותח בידי פעילי שמאל קיצוני בדרום אמריקה בשנות השישים של המאה העשרים ושימש בין היתר מורה דרך למאבקם של תאי שמאל קיצוני במערב אירופה ובמקומות אחרים בעולם. אך טרור אסלאמי בגרסתו הקיצונית מובחן ממופעים אחרים של טרור לא בעיקרון האלימות כביטוי של מחאה וכאמצעי להניע שינוי פוליטי, אלא במה שנתפס כחוסר פרופורציה מוחלט בין מצוקות, זעם ותסכול לבין ביטויי המחאה. נכון שחוסר פרופורציה אפשר גם לייחס לאלימות שהיא מנת חלקן של קהילות רבות באזורי עולם המוגדרים "כושלים"; אך העניין בחוסר הפרופורציה בין עוולות היסטוריות ועכשוויות לבין התגובה עליהן, כפי שהוא מתבטא בפעילות קנאים אסלאמיים הוא ייחודי, בהתאמה לכך שהמאבק פוגע ישירות בגורמים בעלי יכולת ההשפעה על נורמות ועל כללי משחק בינלאומיים. וביתר פירוט: הדאגה מהסלמת הטרור האסלאמי מתקשרת ישירות לכך שיעדים מערביים ובראש ובראשונה יעדים אמריקניים היו מטרות מועדפות לפיגועים, כמו גם משטרים בעולם הערבי המזוהים אסטרטגית במידה זו או אחרת עם המערב בכלל ועם נכונות לדו-קיום עם מדינת ישראל בפרט.

נוסף על כך, אפשר להצביע על מאפיינים נוספים, שמסבירים במידה רבה את הסלמת הטרור האסלאמי הקיצוני בזירה הבינלאומית בעיקר. על מאפיינים אלה מתבססת התחושה שלמרות הקושי למתוח קו ברור בין "ישן" ל"חדש" מדובר בתופעה בעלת מציינים "חדשים" משמעותיים.

מטרות אסטרטגיות: ההסלמה מתקשרת בראש ובראשונה למטרות המאבק, המנוסחות באופן שאינו מביא בחשבון הידברות עם הצדדים המותקפים. להבדיל מארגונים רבים אחרים, אסטרטגיית המאבק, המנחה את הטרור האסלאמי הקיצוני, אינה כוללת מטרות שאפשר שהשגתן תועיל למתן את נחרצות המאבק. הפיגועים אמורים להיות צעד לקראת עימות כולל. תפיסה זו את המאבק מסבירה נכונות לחצות קווים, באשר לעוצמת הפיגוע, שאליהם נחשף ובמידה מסוימת אף הורגל העולם לפני ספטמבר 2001. פיגועי התאבדות משרתים נאמנה מסר זה של מאבק חסר פשרות. לנקודה זו של יעדים אסטרטגיים מרחיקי לכת מתקשרת נכונות לשלם מחירים מְדִיִּים בתגובה על מתקפות ראווה.

מטרות טקטיות: חשש מפעולת עונשין כואבת, כך נראה, אינו מהווה שיקול מרסן מכריע. קשה להעלות על הדעת שהמתכננים של פיגועי ספטמבר 2001 ושל פיגועים ראוותנים קודמים – דוגמת הפיגועים בשגרירויות ארצות הברית באפריקה באוגוסט 1998 – לא העלו בדעתם תגובה שתפגע בתשתית הארגון. ואולם אם מטרת הפיגוע היא לעורר תגובה ולחדד את הקונפליקט שברקע המאבק, הרי עצם התגובה היא בבחינת הישג, והמחיר שהארגון משלם עליו אינו מוריד מערכו.

במקרה של מתקפת ספטמבר 2001 רשם לעצמו ארגון אל-קאעידה הישג כפול ומכופל. אמנם התגובה המסיבית – תקיפת אפגניסטן והפלת משטר הטאליבן שיבשה (אם כי לא הכריזה) את יכולתו המבצעית; ועם זאת, המתקפה והתגובה עליה חידדו מתח קיים בין האסלאם הפונדמנטליסטי לבין עקרונות תרבותיים-פוליטיים של המערב. תקיפת אפגניסטן גם עוררה ויכוח ער בין בעלות-ברית מערביות בנוגע לאופי התגובה המתבקשת לטרור והיקפה,

נכונותם של ארגוני טרור אסלאמי לחצות קווים של ראוותנות משקפת מודעות שלהם לקושי לפגוע בתשתית הארגון.

והצביעה על מגבלות השפעתה של ארצות-הברית.

מאפיינים ארגוניים: במקרים רבים הוכח שארגונים נמנעים מפרובוקציה בכל מחיר. שיקולים המכתיבים שינוי דפוסי פעולה, שמשמעותם התמתנות, קשורים לצורך להגן על התשתית המבצעית, על בסיס התמיכה העממי וכן על הדימוי הציבורי של המאבק. שיקולים מעין אלו הסבירו, בין היתר, תקופות של רגיעה בפעילות האלימה של ארגונים פלסטיניים שונים. דוגמאות להתמתנות בעקבות לחץ חיצוני מספקים גם ארגונים שלהם אותו המצע הרעיוני כמו של אל-קאעידה. בין אלה יש לציין את

חיזבאללה, אשר מיתן את פעולתו הצבאית לאחר נסיגת צה"ל מדרום לבנון במאי 2000, את החמאס וגורמי ג'יהאד אסלאמי פלסטיני, שנענו לקריאת הרשות הפלסטינית ל"הודנה", וכן גורמי ג'יהאד במצרים, שמיתנו את מאבקם מאמצע שנות התשעים בעקב פעולתו הנחרצת של המשטר. לעומת זאת, תאים אסלאמיים קיצוניים כמו אל-קאעידה ודומיו, הפעילים בזירה הבינלאומית, משוחררים משיקולים, הנוטים להכתיב זהירות לארגונים התלויים בבסיס טריטוריאלי מוגדר ובבסיס תמיכה עממי. נכונותם של ארגוני טרור אסלאמי לחצות קווים של ראוותנות משקפת, נוסף על כוונה להסלים עימות, מודעות לקושי לפגוע בתשתית הארגון עקב צמצום התלות של התשתית בטרטוריה מוגדרת. למאפיין ארגוני זה מתקשר גם העדר קשר ישיר עם אוכלוסייה. עקב כך, פטורים הארגונים משיקולים מרסנים של רווחת הקהילה.

בנוסף, גבולותיהם הארגוניים של התאים אינם נוקשים והם מאופיינים בהעדר היררכיה פיקודית סדורה. עקרונות מקובלים של קשר עם אוכלוסייה ושל מבנה קשיח והיררכיה פיקודית ברורה פינו את מקומם לפעולה על בסיס יוזמות מקומיות, המנצלות ניצול מרבי טכנולוגיות תקשורת וחופש תנועה – של פעילים, אמצעי לחימה וכספים – בין מדינות ויבשות. כל אלו מגבירים את יתרון ההפתעה המוקנה לטרוריסטים בכל מקרה.

אוטונומיה יחסית: מידה רבה של שחרור מאילוצים מוקנית לאל-קאעידה ולדומיו בהיותם משוחררים מיחסי תלות במדינות. אמנם תמיד תימצא התשתית בתחומה של מדינה, ולפרקים תהיה זו מדינה שגם אם לא תתמוך ישירות בארגון לפחות לא תפעל

נגדו; אבל תשתית פיננסית עצמאית מקנה למנהיגיו ולפעיליו של אל-קאעידה עצמאות מבצעית וחופש משיקולים מרסנים, הפועלים על ממשלות ולכן על ארגונים הנתמכים על ידן וכפופים למרותן. עצמאות זו מחלישה ובמקרים מסוימים אף מיתרת את הקשר המוכר בין טרור לבין מדינות תומכות. קשר זה הקל על מדינות נפגעות להאשים מדינה מסוימת ולנקוט נגדה פעולות עונשין, גם אם לא בכל מקרה תורגמה ההאשמה לפעולת עונשין ישירה בכלל וצבאית בפרט ואולם במקרה אל-קאעידה, למשל, צומצמה באופן ניכר היכולת להיאבק בגורם מדינתי תומך – באמצעים כלכליים או צבאיים – ולכרסם משמעותית ביכולת פעולתם של התאים.

המונח "טרור חדש" מתקשר אפוא, במידה רבה, למאפיינים מובחנים, המשותפים לקצוות קיצוניים של גורמי טרור ובייחוד לאלה המשתייכים לאסלאם הלוחמני. מאפיינים אלה – כולם במונחים יחסיים – כוללים: פיזור גיאוגרפי רחב של תשתית פיגועים, המאפשרת טווח פעולה חסר גבולות; גבולות ארגון מטושטשים; היררכיה פיקודית רופפת; מחויבות מועטת לרווחתה של קהילה; והיעדר צורך בתמיכה של מדינה. כל אלה, יחד עם הגדרה בלא פשרות של יעדים ותרגומה לאסטרטגיית פעולה ראוותנית ברוח עקרונות דתיים קשיחים, מסבירים את ההסלמה הנמשכת בפעילותם של תאים וארגונים המשתייכים למסגרת זו. להסלמה זו מתייחסים, על פי רוב, כשדנים ב"טרור חדש".

ראויותנות והסלמה אף הם מונחים יחסיים. העולם ידע בעבר גלי טרור רבי עוצמה וקרבתות. גלים אלו כללו התקפות על יעדים של מדינות בעלות טווח תגובה

רחב ונכונות מוכחת לתגובה, ובהן ישראל וארצות-הברית. בעקבות גלים אלה התעורר דיון בטרור, גם אם לא ב"טרור חדש". ואולם אפיונים ארגוניים ומבצעיים של הטרור האסלאמי בגרסתו הקיצונית, שהתבררו במהלך שני העשורים האחרונים, מבססים השערה שמדובר אכן בשינוי מובחן, כפי שבא לידי ביטוי בספטמבר 2001. כמו כן, זה עשרות שנים מהווה ארצות-הברית יעד מועדף לפיגועים, המתרחשים באזורי עולם שונים, בשם אידיאולוגיות מגוונות. יוזכר שאותו מצע רעיוני הנחה את הפיגוע במטה הנחתים בבירות באוקטובר 1983, את הפיגוע במגדלי התאומים בפברואר 1993 ואת מתקפת ספטמבר 2001. ועם זאת, הראויותנות שבמתקפת ספטמבר 2001 העידה, נוסף על השתכללות התכנון והיכולת המבצעית, על חציית קווים במובן של התרחשות המפגש הקטסטרופלי החזוי בין טרור לבין נשק להשמדת המונים, גם ללא שימוש באמצעים לא קונוונציונליים.

ובכל זאת אין מדובר במציאות כוללת. מגמת ההסלמה, הניכרת בהיערכות המבצעית ובפעילותם של תאים אסלאמיים קיצוניים, אינה מלמדת בהכרח על מגמה המאפיינת גורמים המעורבים בטרור ברחבי העולם באשר הם. ראשית, הטרור האסלאמי אינו גורם האיום היחיד. יש בעולם גורמים קיצוניים נוספים, תלושים לחלוטין מקשר עם אוכלוסייה ונעדרי יעדים, דוגמת הארגון היפני "האמת הצרופה". לגורמים כאלה פעילות אל-קאעידה יכולה לשמש מקור השראה. ואולם פעולתם של גורמי טרור אלה מוגבלת, גם אם אינה מבוטלת, עקב מיעוט משאבים וכן עקב מאמצי סיכול שהוגברו ברחבי העולם בעקבות ספטמבר 2001, ובהם פיקוח על חומרים שעלולים לשמש נשק

להשמדת המונים. בצד אלו מתנהלים בעולם מאבקים רבים, שאינם מאופיינים במבנה הארגוני או במגמת ההסלמה המציינים את ה"טרור חדש". רובם אינם מתנהלים לעיני המערב. מכיוון שאינם זוכים לסיקור תקשורתי רציף, מושלים אל-קאעידה ודומיו בכיפת הטרור מבחינת המודעות הציבורית והיקף התגובה. רבים מגופי הטרור המנהלים מאבקים אלה מסתמכים על תמיכת אוכלוסייה או שליטה בה. כרסום בסיס תמיכה ומקור לגיטימציה זה – כתוצאה, למשל, של מענה פוליטי וכלכלי מצדו של השלטון המותקף, בצד פעילות נגד צבאית – אפשר שיחלישם באופן ניכר.

יצוין, שבין ארגוני הטרור, שאינם זהים לאל-קאעידה מבחינת המבנה, דפוסי הפעולה והנטייה להסלמת פעילות, מצויים גם ארגונים אסלאמיים, הפעילים בארצות אסלאמיות. בתנאים הפוליטיים הנוכחיים אין הם נוטים להביא על עצמם סיכונים מהסוג שפיגועי ראויה רבי קורבנות עשויים לחולל. אפשר שתפתח מקרבם הקצנה, בין היתר כדי לסכל התמתנות וריסון. והיו דברים מעולם. מייסדי הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, למשל, ניתקו את עצמם ממסגרת האחים המוסלמים ברצועת עזה – לימים תנועת החמאס – על רקע האשמת מנהיגות "האחים" בחוסר לוחמנות. אך לנוכח הכבדת היד מצד השלטונות על תנועות וארגונים אסלאמיים במזרח התיכון ובאסיה קשה להניח כי התפתחות מעין זו תעשה מגמה גורפת.

מגמות ומאפיינים שכדי לתארם נטבע המונח "טרור חדש" אינם מובהקים. הטרור האסלאמי עצמו אינו תופעה חד-ממדית ואינו תמצית הטרור על פני הגלובוס אלא הקצנה של תופעה בעלת ריבוי פנים,

בהתאמה לאווירה בינלאומית ולאילוצים מידיים. גם בעידן ההסלמה, המתקשרת לאיום הלא קונוונציונלי מזה ולאיום הקנאות האסלאמית מזה, נשמרו מאפייניו ה"קלאסיים" של הטרור. מאפיינים "חדשים" לא החליפו את ה"ישנים", אלא השתלבו בהם.

דילמות של מענה

בהתאם לזעזוע שגרמה ולאיום לעתיד שהשתמע ממנה, גררה מתקפת ספטמבר 2001 תגובה חריגה. אין תמה שפיגוע חסר תקדים גרר הפגנת עוצמה צבאית והניע מאמץ בינלאומי רחב, שנועד לשפר את יכולת ההתמודדות וההגנה מפני טרור בטווח הארוך. אך בעוד שמתקפת הטרור שיקפה מגמה של הסלמה, המבטאת שילוב של מאפיינים מוכרים עם יסודות מתגבשים של טרור, שיקף המענה, על פניו המגוונות ולמרות עוצמתו, היצמדות לרפרטואר תגובות מוכר. הערכה זו מסתמכת על הצעדים שנקטו במסגרת המאבק בטרור בשנתיים שחלפו מאז מתקפת ספטמבר 2001. בדיקת הצעדים שנקטו מעידה שלא חלו שינויים מהותיים במכלול הדילמות והאילוצים, שלפיהם נשקל ומופעל מענה.

המערכה באפגניסטן בעקבות מתקפת ספטמבר 2001 לא הייתה הפעם הראשונה שבה ניתנה תגובה צבאית מסיבית לטרור, תוך התעלמות מריבונותה של מדינה כשהמטרה היא להחליש תשתית טרור, להעניש משטר על תמיכה בטרור ולהעביר מסר של הרתעה. המלחמה הזאת גם לא שיקפה התמסדות של האופציה הצבאית כברירת מחדל בתגובה לטרור בכלל ול"טרור חדש" בפרט. לנוכח נחרצותו של הממשל האמריקני זכתה המתקפה באפגניסטן

לתמיכה בינלאומית מרשימה. במקרים שלא ניתנה תמיכה מפורשת, נחסך מן הממשל גינוי. אך התמיכה הייתה על-פי רוב מותנית – ביטוי לכוונתן של ממשלות לשמור לעצמן בעתיד, כמו בעבר, עצמאות בבחירת זירות הפעולה נגד הטרור ובבחירת טווח הפעולה ועיתויה, ולמנוע פרשנות של תמיכתן כהרשאה גורפת – לארצות-הברית או לכל מדינה אחרת – להגיב על טרור תגובה צבאית מסיבית.

ככלל, משמעותם של שיקולים וחששות

הממשל האמריקני כשל בניסיונו לשכנע את הקהילה הבינלאומית שאת המערכה בעיראק יש לראות כחלק ממהלך מקיף נגד הטרור.

המרסנים תגובה על טרור – ובהם חשש מסנקציות וביקורת, שניתן לצפות להן בתגובה להסרת עכבות במאבק – מצטמצמת לנוכח איום פנימי ישיר על יציבותו ומעמדו של שלטון. אך פני הדברים היו שונים ויוסיפו להיות שונים לנוכח איום ממקור חיצוני. בצד השיקולים התומכים בפעולה צבאית נגד ארגוני טרור וממשלות מסייעות, ימשיכו לפעול שיקולים נוגדים ומתחרים, ובהם חשש מהסתבכות המערכה וגלישתה לזירה הבין-מדינית או קשרים אסטרטגיים וכלכליים עם מדינות תומכות טרור. כן יקשה על מדינות לגייס תמיכה למאמץ צבאי המוצג כמהלך נגד טרור אם

זה יתפרש כדרך לקדם אינטרסים נוספים מלבד הגנתיים טהורים מפני איום מפורש. הביקורת הגורפת בעולם על מאבקה של ישראל בטרור הפלסטיני משקפת הערכה, שנוסף על צמצום הטרור מבקשת ישראל להבטיח את המשך השליטה בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה. גם הממשל האמריקני כשל בניסיונו לשכנע את הקהילה הבינלאומית שאת המערכה בעיראק יש לראות כחלק ממהלך מקיף נגד טרור.

השונות בפרשנות, שמקנות מדינות לצורך המובן עקרונית להתגונן מפני טרור, משקפת, נוסף על הבדלים בין מדינות בנוגע לאופן ולטווח הפעולה, גוונים במדיניותן של אותן מדינות עצמן לנוכח מקורות שונים של איום. תמיכה משכנעת לקביעה זו מספק הממשל האמריקני. גם על רקע המערכה באפגניסטן הביע הממשל הסתייגות מן הפרשנות הגורפת שפירשו ממשלות אחדות את מדיניותו הוא. הכבדת ידה של ממשלת ישראל על הרשות הפלסטינית, תגובת הודו על מאבקים של מורדים קשמירים, או מדיניות רוסיה בצ'צ'נייה – עוררו הסתייגות בממשל האמריקני מחשש, שעצם הסלמת המאבק בטרור תפריע למתן עימותים, תגרום להסלמת הטרור ולהתפתחויות מאיימות לא פחות ואף יותר מן הטרור. נחרצות מאבקה של ישראל בטרור הפלסטיני נחשבה גורם שיפריע לגייס תמיכה ערבית במערכה המתגבשת נגד עיראק. מלחמה בין הודו לפקיסטן הייתה ונותרה איום המאפיל על איום הטרור ועל דחיפות ההתמודדות עמו. הסלמת המאבק בצ'צ'נייה נתפסה כאחד הגורמים שיפריעו למאמץ למנוע מן המערכה באפגניסטן ובטרור האסלאמי בכלל להיתפס כביטוי של מלחמה כוללת בין המערב לעולם האסלאמי. את הקשר בין

ממשלת סוריה לבין ארגוני טרור מתמיד הממשל האמריקני לנסות ולנתק באמצעים דיפלומטיים. דומה שאין המחשה משכנעת יותר לכך שהאופציה הצבאית כפופה לאילוצים המונעים ממנה להיעשות לברירת מחדל ולכך שתגובה נשקלת על-פי כל מקרה לגופו, מהימנעותה של ארצות-הברית מלתקוף את איראן, הנמצאת דרך קבע בראש רשימת המדינות התומכות בטרור, שמפרסמת מדי שנה בשנה מחלקת המדינה. במקרה הישראלי-פלסטיני מייחד הממשל מאמץ לקדם את "מפת הדרכים" כדי למנוע מן הטרור הפלסטיני להפריע למאמצי יישוב המזרח התיכון וכן בתקווה שהרגעת הסכסוך תועיל להפחית את תרומתו ללוחמנות האסלאמית. מדיניות זו מבטאת הכרה בצורך להתמודד עם הטרור גם באמצעות טיפול בתנאי רקע ובגורמים המזינים תמיכה בטרור מבית ומחוץ.

הצורך להתמודד עם הטרור באמצעות הידרשות לגורמי רקע מהווה קו מנחה במדיניות האירופית המוצהרת. באמצעות טיעון זה מסבירות ממשלות החברות באיחוד האירופי את הימנעותן מלתת גיבוי גורף לדגש לוחמני במאבק בטרור ואת העדפתן דגש הגנתי. במסגרת האיחוד נעשו צעדים חוקיים וארגוניים משמעותיים כדי לשפר את יכולת ההתגוננות המשותפת, אבל ניכרו קשיים לבסס עקרונות של פעולה שיטתית ואחידה. אחד ההישגים הבולטים של המאמץ הרב-לאומי לגבש מדיניות אפקטיבית נגד הטרור, שהתעורר בעקבות ספטמבר 2001, היה הגדרה אופרטיבית של הטרור, שעליה הסכימו מדינות האיחוד האירופי, ובמרכזה פירוט של טקטיקות אלימות אופייניות לטרור. ואולם תרגום הגדרה זו לרשימה שתשמש בסיס לפעולה

מתואמת נגד ארגוני טרור נתקל בקשיים, המשקפים את העובדה המוכרת שמאבקים חתרניים אינם מתבצעים באמצעים אלימים בלבד אלא גם באמצעות פעולה חברתית וחינוכית. בעייתיות זו הומחשה בחילוקי הדעות בנוגע להתייחסות לאגפים האזרחיים של חיזבאללה ושל החמאס.

דוגמאות אלו אינן מקריות. כללית, הן מבטאות את הכשל המוכר לנסח הגדרה מחייבת של תופעה רבת גוונים והקשרים, שתהיה מוסכמת על גורמים שונים הבוחנים

קטנה האפשרות לצמצם את איום ארגוני הטרור האסלאמיים באמצעים צבאיים, משום מאפייניהם הארגוניים, עצמאותם היחסית ופיזורם הגיאוגרפי הרחב.

אותה מזוויות שונות, לעתים מנוגדות. דוגמאות אלו גם ממחישות את ההתייחסות השונה לטרור, על-פי מידת האיום הנשקפת ממנו ועל-פי מקורו – פנימי או חיצוני. ממשלות במערב אירופה, ובהן אלו המתלבטות בימים אלה בעניין מעמדן החוקי של הזרועות האזרחיות של חמאס וחיזבאללה, לא היססו בעבר להוציא אל מחוץ לחוק חזיתות פוליטיות שהיו קשורות באגפים הצבאיים של ארגוני טרור מקומיים, כגון IRA או ETA.

מכשול משמעותי הניצב בפני הכוונה לצמצם את איום הטרור באמצעות טיפול בשורשיו, נובע מהעדר נכונותם של הקיצונים

שבמובילי המאבק האסלאמי – אלו שעל בסיס מאפייניהם הארגוניים ודפוסי פעולתם מוגדר במידה רבה "הטרור החדש" – לאפשר לניסיונות פשרה כלכליים ופוליטיים להפריע להם בדרכם לעימות הישיר, האמור להוביל לשינוי סדרי עולם. מצד אחר קטנה גם האפשרות לצמצם את האיום באמצעים צבאיים, וזה משום מאפייניהם הארגוניים, עצמאותם היחסית ופיזורם הגיאוגרפי הרחב של תאי הטרור הללו. ישימות האופציה הצבאית מצטמצמת גם עקב הריסון המוכתב מהחשש המתמיד שעימות חזיתי יגביר תמיכה בארגון המותקף ויגביר מוטיבציות להתגייסות לפעולה.

מגוון השיקולים המונע יישום גורף של האופציה הצבאית, יחד עם היכולת המוגבלת לכרסם באיום הטרור באמצעות ניסיונות פשרה ותיקון עוולות – לפחות בטווח המידתי – מסבירים מדוע המאבק בטרור מתמקד במאמצי סיכול. על אף הזעזוע שגרמו ומגמת ההסלמה שביטאה, לא שינתה מתקפת ספטמבר 2001 את מהות מערך השיקולים הזה והרכבו ולא הסירה את מגבלות הכוח, כפי שאלה מתחורות שוב ושוב בהקשר של המאבק בטרור. מחיר בחיי אדם ובזכויות אדם, שהוא בלתי נמנע בזיקה למאבק מקיף בטרור, הוא שיקול לא מבוטל ולו משום החשש מביקורת עקב התעלמות ממנו. ואחרי הכול, לתשובה על השאלה, בכמה אנשים מוצדק לפגוע כדי לחסוך חיי אחרים, יש משמעות פוליטיות ישירות, ולא פילוסופיות בלבד. לכן למחרת ה-11 בספטמבר 2001 התגברו מאמציהם של ממשלות ופורומים בינלאומיים רבים למסד את המאבק בטרור במסגרת תומכת, המדגישה מודיעין וסיכול, מבוססת על תיאום ועל שילוב כוחות. צעדים אלו נועדו

למנוע מצב שבו יכתיב הטרור סדר יום לאומי ובינלאומי, ובין היתר יחולל תרחיש שבמסגרתו תראינה מדינות את עצמן חופשיות או מאולצות להפעיל אופציה צבאית, על אף הסכנות והמחירים שעלולים לנבוע ממנה.

מהלכים אלה, ככל שהיו מאומצים, ובלי לבטל את חשיבותם ואת יעילותם הנצברת, הצטרפו לרשימה ארוכה, אם כי לא רציפה, של צעדים שנועדו לגבש מענה שיטתי

ומתואם לאתגר הטרור. כמו בתקופות קודמות, שבהן התעורר עניין בינלאומי בטרור, כך גם הפעם: הוצהרו כוונות לפעולה נחושה, נוסחו החלטות, עודכנו הסכמים קיימים והתארגנו סוכנויות וגופים שמטרתם לשפר את יכולת הסיכול ואת התאום בין גופים המעורבים במאבק בטרור. וגם הפעם התעוררו חילוקי דעות בין ובתוך מדינות ובין אגפים למיניהם בנוגע לדרכי פעולה אפשריות, טווח הפעולות והיעילות המצופה.

מאמצי ההתארגנות לסיכול ולצמצום האיום העידו יותר מכול, שאיום "הטרור החדש" במלוא עוצמתו המוכחת לא שינה מהותית את אופייה של מערכת האילוצים והאפשרויות, המגדירה תגובה על-פי הקשרים מדיניים. האילוצים והשיקולים הללו אינם רק מקור האיום והיקפו, אלא גם, ובעיקר, טווח פעולתם ושיקוליהם האחרים של הגורמים המבקשים, ובעצם נדרשים, למצוא מענה לאיום.

הערות:

1. R. A. Falkenrath et al., *America's 'Achilles Hill': Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack*. Cambridge, MA, MIT Press 1998; S. D. Drell et al., *The New Terror: Facing the Threat of Biological and Chemical Weapons*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1999.
2. W. Laqueur, *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. New York: Oxford University Press, 1999.
3. I. Lesser et al., *Countering the New Terrorism*, Santa Monica, CA: Rand, 1999.
4. ראו למשל: E. Yaari, "The Afghans are Coming", *The Jerusalem Report*, July 2, 1992, pp. 30-31; A. Kurz, "Middle Eastern Terrorism in the International Arena", *Strategic Assessment* 1, No. 4, (January 1999); Y. Schweitzer, "Middle East Terrorism: The Afghan Alumni", *The Middle East Military Balance 1999-2000*, JCSS and BCSIA, Cambridge, MA, The MIT Press, 2000.

* * *

הטרור ימשיך להיות דילמה מרכזית בסדר יומה של הקהילה הבינלאומית, בין שגורמיו יהיו קנאים אסלאמיים ובין שיהיו אחרים; בין שיתרחש באמצעים קונוונציונליים ובין באמצעים לא קונוונציונליים; בין שהאסון הבא יהיה דומה לכזה שכבר קרה, ובין שיתרחש גרוע ממנו. זאת ועוד, האיום תקף בין שיגדל חלקם היחסי של פיגועים מרובי קורבנות ביחס למכלול פעילות הטרור המתרחשת מדי יום ביומו ברחבי העולם ובין שלא. ראיות שנצברו במהלך השנתיים האחרונות מעידות, שהתגרות בוטה עשויה לשנות את משקלם היחסי של שיקולים המעורבים בקבלת החלטה בדבר אופן התגובה ועוצמתה, ובמקרים מסוימים – לשחרר את רסן התגובה. תדירות גוברת של פיגועים בנוסח ספטמבר 2001 תגרו קרוב לוודאי תדירות גוברת של תגובה קשה, וכן תאיץ מאמצים לגבש סטנדרטים אחידים של סיכול וענישה. ועם זאת, נראה כי שינויים שנצפו בשנים האחרונות במופעים מסוימים של הטרור לא שינו מהותית את טיב האיום ואת מהות הדילמות המעורבות בניסוח תגובה.

דילמות אלו מכתיבות התמודדות עם גילויי השונים של אתגר הטרור על-פי הנסיבות הייחודיות של כל מקרה ומקרה. עם הנסיבות הללו נמנות זהות ארגון הטרור ומטרותיו, עוצמת הפגיעה ומהותה, וכן מעמדה הפוליטי ויכולתה הצבאית של המדינה הנפגעת. מערך הכוחות הגלובלי מאפשר, ואולי אינו מאפשר אלא תגובה דיפרנציאלית על איומים שונים, ובהם איומים הנשקפים מפיתוח נשק לא קונוונציונלי בידי מדינות. דיפרנציאליות זו באה לידי ביטוי, בין היתר, גם בעצם הגדרת מקרים מסוימים כאיום, ואילו אחרים מקובלים ומקבלים "הכשר". מערך הכוחות הזה עדיין מאפשר, ואולי אינו מאפשר אלא תגובה דיפרנציאלית לטרור – הן במקרים ששולטים בהם מאפיינים "ישנים" והן במקרים שמשולבים בהם מאפיינים של "טרור חדש".

המערכה נגד ה"ג'יהאד העולמי" - מאזן ביניים

יורם שויצר

מבוא

יום השנה השני לציון מתקפת הטרור בארצות-הברית כדרך של "נקודות ציון היסטוריות" הוא הזדמנות נוחה לעריכת מאזן ביניים של הישגים וכישלונות בעימות החזיתי בין הקואליציה הבינלאומית נגד הטרור בראשות ארצות-הברית לבין ארגוני הטרור בראשות אל-קאעידה ונתמכיה. בחינת מאפייניה הייחודיים של רשת הטרור של בן לאדן ודרכי הניהול של מאבקה עשויה לסייע בהבהרת הפערים הקיימים, בין התבוסה הצבאית שהנחילו ארצות-הברית ושותפותיה למשטר האסלאמי של הטאליבן ולאל-קאעידה באפגניסטן, לבין התחושה הרווחת בדעת הקהל בארצות-הברית ומחוצה לה כי הטרור הבינלאומי מבית היוצר של אל קאעידה רחוק מלהיות מובס. השנתיים שחלפו מאז מתקפת ה-11 בספטמבר היו סוערות במיוחד בתולדות הטרור הבינלאומי, אף-על-פי שמבחינת מספר הפיגועים שבוצעו לא היו אלה שנים יוצאות דופן. הן התאפיינו בריבוי פיגועי ראוות ובתכיפות גבוהה יחסית, ובהם פיגועים שגרמו לעשרות רבות ואף למאות הרוגים, ואלמלא סוכלו פיגועים נוספים שתוכננו בידי אותם גורמים, היה מספר הקורבנות בוודאי מוכפל. האחראים העיקריים לרמת הטרור

הבינלאומי בשנתיים האחרונות היו באופן מובהק ארגון אל-קאעידה ונתמכיו. עוד ראוי להדגיש כי לצד פיגועי הטרור "הקונונציונליים" החלה מסתמנת בקרב רשתות טרור הקשורות לאל-קאעידה בראשות "בוגרי אפגניסטן", מגמה של שימוש בחומרי לחימה לא קונונציונליים. מעיד על כך מעצרים באירופה של חברי תאי טרור, שתכנון להשתמש ברעלים מסוג ריצין וציאניד,¹ ואפשר להעריך שמגמה זו עלולה להתפשט בקרב ארגוני טרור ואף להתרחב לכדי שימוש בחומרי לחימה לא קונונציונליים בעלי פוטנציאל פגיעה חמור יותר.²

מאפיינים עקרוניים במאבק בין אל-קאעידה לארצות-הברית

המאבק המתנהל בין ארצות-הברית ובעלות-בריתה לבין אל-קאעידה ונתמכיו נושא אופי של משחק סכום אפס, הנובע בעיקר מהשקפת עולמם הקיצונית של בן לאדן ושותפיו ומדרכי פעולתם שאינן מותרות מקום למשא ומתן פוליטי או לפשרה כלשהי. עימות זה שונה במהותו מהמאבק, החריף בפני עצמו, המתנהל בין הקואליציה נגד הטרור לבין מדינות תומכות הטרור והארגונים הנתמכים בידיהן. מאבק זה,

לעומת הראשון, נועד לחולל מפנה בדפוסי הפעולה של "המדינות הסוררות" ובני חסותן ולחייבן להפסיק את השימוש שלהן בטרור ככלי לקידום אינטרסים פוליטיים או למצער למתנו משמעותית, ולכן האמצעים נגדו הם בעיקר במישור המדיני-דיפלומטי-כלכלי. המאבק בין ארצות-הברית ובעלות-בריתה לאל-קאעידה ונתמכיה הוא במהותו מאבק אסימטרי ביכולות ובעוצמת הצדדים. יש פער עצום לטובת ארצות-הברית ובעלות-בריתה על פני יריביהם במשאבים ובאמצעים שביכולתן לגייס כדי להביא להכרעת המאבק. ואולם מנגד ניצבים בן לאדן ותומכיו ו"ממקסמים את עוצמת חולשתם" בהיותם חמושים באידיאולוגיה קיצונית, במיומנות ובניסיון בתחום הטרור ונוהגים כללי משחק בלתי מרוסנים המותאמים ליכולותיהם ולאמונתם, ומנצלים את חופש הפעולה המוענק למי שחי בחברות ליברליות. בן לאדן ותומכיו מנצלים אפוא ביעילות ובכישרון את היתרונות העומדים לרשותם ופועלים בתיאום מרשים, ומצליחים מידי פעם בפעם להכות את יריביהם בנקודות תורפה. בניגוד להם אין המערב מביא לידי ביטוי את עוצמתו היחסית באופן עקיב ורצוף, וזאת משום חוסר הבנת חומרת האיום או עקב התעלמות מכוונותיהם המפורשות של

אל-קאעידה ונתמכיו לשנות באלימות את אורחות חייו של המערב. הדבר נכון בעיקר לגבי **דעת הקהל** ברבות ממדינות המערב, מה שמוסיף על הקשיים, שממילא קיימים, לגבש מדיניות אחידה, מתואמת, מחייבת ואפקטיבית של המערב נגד הטרור. תחרות בין אינטרסים, ניגודים וסתירות פנימיות מובנות הם ממהות המשטר הדמוקרטי מה שמקשה מאוד לתאם מדיניות אחידה ומוסכמת מול יריב חמקמק, המפעיל את תומכיו מרחוק.

יש גם הבדל מהותי בהבנתם של הצדדים את המונחים תבוסה וניצחון. כך, למשל, נשמעים קולות בארצות-הברית הטוענים כי אל-קאעידה נמצא בנסיגה והוא קרוב לתבוסה,³ ואילו מצדם של בן לאדן וחבריו נשמעים קולות הטוענים שהמצב הנוכחי שנמצא בו הארגון, המצטייר כתבוסה, הוא בסך הכול נסיגה זמנית והכרחית בקרב הנוכחי, בדרך לניצחון מובטח במערכה כולה.⁴ בהקשר זה ראוי גם להזכיר שבן לאדן ואנשיו תופסים את מושגי הזמן ומשמעותו ואת המרחב הטריטוריאלי בו הם פועלים במה שכונה "התפיסה הנומדית" השונה מזו המקובלת במערב המחפש תוצאות מהירות ומכריעות לכל מאבק ומבקש להגבילו בטריטוריה ריבונית מוגדרת.⁵

אל-קאעידה וערוצי הפעולה העומדים לרשותו

כדי להעריך נכונה את מאזן הרווח וההפסד של ארגון אל-קאעידה ואת יכולתו לשרוד ואף להמשיך ולנהל מערכת טרור על אף לחציה הכבדים של קואליציה רבת משתתפים, ראוי לעמוד בקצרה על מאפייניו של הארגון ולהכיר את מבנהו הייחודי המאפשר לו להפגין כושר הישרדות מרשים

ויכולת פגיעה יעילה ואפקטיבית תוך ניצול ערוצי פעולה מגוונים.

אל-קאעידה עבר שינויים במבנהו וביעדיו מאז נוסד בידי בן לאדן באפגניסטן בשלהי שנות השמונים. בלי להכביר בפרטים אפשר לומר שאל-קאעידה החל את דרכו כמעין מטה ארגוני שנועד למיין ולכוון מתנדבים שבאו לאפגניסטן להילחם לצד "המוג'הדין" המקומיים, והפך במשך השנים לארגון טרור בפני עצמו, המתבסס על "בוגרי אפגניסטן", ותיקי המלחמה

המבנה הייחודי של רשת הגיהאד העולמי הוא שמאפשר לבן-לאדן ותומכיו להפגין כושר הישרדות ויכולת פגיעה מרשימים.

בברית-המועצות, והחניכים המצטיינים שאומנו בסודן ובאפגניסטן מראשית שנות התשעים ואילך ובחרו להישאר לצד בן לאדן ולשרת תחת פיקודו ומימונו.

אל-קאעידה הוא גם הגורם המרכזי והדומיננטי בארגון-גג אסלאמי בינלאומי בשם "החזית האסלאמית לג'יהאד נגד היהודים והצלבנים", שהוקם בפברואר 1998 ומאגד בתוכו שותפויות של ארגוני טרור ורשתות טרור עצמאיים המקיימים ביניהם קשרים וזיקות אידיאולוגיות ומטרות להביא להקמת משטרים אסלאמיים במדינות מוסלמיות ברחבי העולם. חלק מארגוני טרור הנמנים עם "החזית

האסלאמית" מבצע פיגועים באופן עצמאי בלא הנחיית אל-קאעידה, וחלק מארגוני הטרור ומרשתות הטרור משתפים פעולה עם אל-קאעידה ברמות שונות, אך כולם פועלים "על-פי צווי האל ודרכו" (פי סביל אללה) להחלת חוקי השריעה במקומותיהם. החל ביוני 2001 אל-קאעידה הוא גם חלק משותפות הקרויה "קאעידת אל-ג'יהאד", שהיא איחוד פורמלי של שיתוף פעולה ממושך שהתקיים בינו לבין "הג'יהאד האסלאמי המצרי" בהנהגת ד"ר אימן אל ט'וואהירי.

הכישלונות וההישגים בראיית אל-קאעידה

מתקפת הקואליציה הבינלאומית נגד הטרור בראשות ארצות-הברית, שהחלה באוקטובר 2001 ונמשכת באמצעים שונים עד היום, לא הצליחה להביס את אל-קאעידה, אך אין ספק שהיכתה אותו מכות כואבות שבעטיין איבד אל-קאעידה את פטרונו העיקרי, הטאליבן, שסולק מהשלטון באפגניסטן, וכן את "המגרש הביתי" שלו, שבו פעל בלא הפרעה משנת 1996.

הארגון ספג מכה קשה לתשתית הפיזית שלו – אובדן מחנות אימונים, ציוד ואמצעים. מסמכים כתובים ומצולמים של הארגון נתפסו וסיפקו מידע רב על שיטות הפעולה שלו, וחלקם אף הובילו לסיכול פיגועים שתכנן אל-קאעידה לבצע ברחבי העולם. הארגון איבד חלק ניכר מהלוחמים שלו שנהרגו או נשבו באפגניסטן; ורבים מבכירי פעיליו המבצעיים, שהיו מעורבים בהפעלת רשתות טרור, נעצרו ברחבי העולם במהלך השנתיים האחרונות שבהן היה הארגון נתון ב"מרדף חס" כשהוא נמצא בראש סדר העדיפויות של שירותי המודיעין

בעולם. באפגניסטן נהרג מפקדו הצבאי של הארגון "אבו חאפט" אל-מצרי" ונעצרו ח'אלד שיח מוחמד, שהיה המפקח מטעם אל-קאעידה על ביצוע מתקפת ה-11 בספטמבר, עבד אל רחמאן נשירי וח'אלד בעטש, מפקדי הפיגוע במשחתת "קול", אבו זביידה, קצין הקישור העיקרי בין אל-קאעידה לרשתות טרור בארצות-הברית, אירופה והמזרח התיכון, וראשי רשתות טרור באסיה כדוגמת "חמבלי" קצין המבצעים של אל-ג'מעה אל-איסלאמיה", ובאפריקה. בד בבד הוטלו פיקוח ומעקב בינלאומיים על המערכת הפיננסית של אל-קאעידה ונתמכיו ועל ניסיונם לרכוש ולייצר חומרי לחימה לא קונוונציונליים.

לסיכום, אל-קאעידה ספג מכה ליוקרתו כ"מנצח האימפריות" בעקבות התבוסה שנחלו הוא והטאליבן במערכה באפגניסטן בפרק זמן קצר ביותר. עם זאת, מבנהו המיוחד ושותפויותיו עם ארגונים ועם רשתות טרור אסלאמיות ברחבי העולם ותפיסתו את אופי המאבק, בייחוד לאחר אירועי ספטמבר – אוקטובר 2001, אפשרו לאל-קאעידה להיערך לעימות הארוך. מנהיגיו הבכירים ובראשם בן לאדן וסגנו ד"ר אימן ט'וואהירי, שנותרו חופשיים ומאיימים, ממשיכים להנהיג את הארגון ומסמלים את שרידותו. אנשיו מצאו מחסה במדינות שונות ובהן סעודיה, איראן, ובאזורים נידחים ברחבי אפגניסטן ופקיסטן ובמדינות נוספות שיד השלטון וידה של ארצות-הברית אינן מגיעות לשם.

אל-קאעידה תכנן באמצעות שותפיו מערכת של טרור ראוותני בזירות שונות ברחבי העולם והאיץ את ביצועה תוך שהוא מתמקד בפגיעה ב"מטרות רכות". הארגון המשיך לגייס קאדרים חדשים לשורותיו תוך

ניצול הצלחותיו בתחום הטרור והסכסוכים האלימים שבהם מעורבים מוסלמים (עיראק, צ'צ'נייה, קשמיר הסכסוך הישראלי-פלסטיני), וזה לחיזוק טענתו שהוא מנהל מלחמת הגנה למען האסלאם. אל-קאעידה ניהל מערכת תעמולה ולוחמה פסיכולוגית אינטנסיבית באמצעות מנשרים, קלטות וידאו ואודיו ששודרו ברובן ברשת הטלוויזיה הקטארית "אל ג'זירה". הארגון מסתייע גם באתרי האינטרנט של קבוצות אסלאמיות, המזדהות עם "הגיהאד

הצלחתם של תומכי בן-לאדן להוציא אל הפועל שורה ארוכה של פיגועי התאבדות רבי נפגעים נתפסת כסימן לחולשת המערב בכלל וארצות-הברית בפרט.

העולמי", המפיצים את רעיונותיו של בן לאדן.

הכישלונות וההישגים בראית ארצות-הברית

הערכת מאזן ההישגים והכישלונות במאבק באל-קאעידה נתפסת בדעת הקהל בארצות-הברית בעיקר באמצעות סמלים ובהתאם להשתקפותם התקשורתית של אירועי טרור ראוותניים המתרחשים בעולם ומיוחסים רובם ככולם לאל-קאעידה, המצטייר כגוף אחד הומוגני גדול ממדים ומאיים.

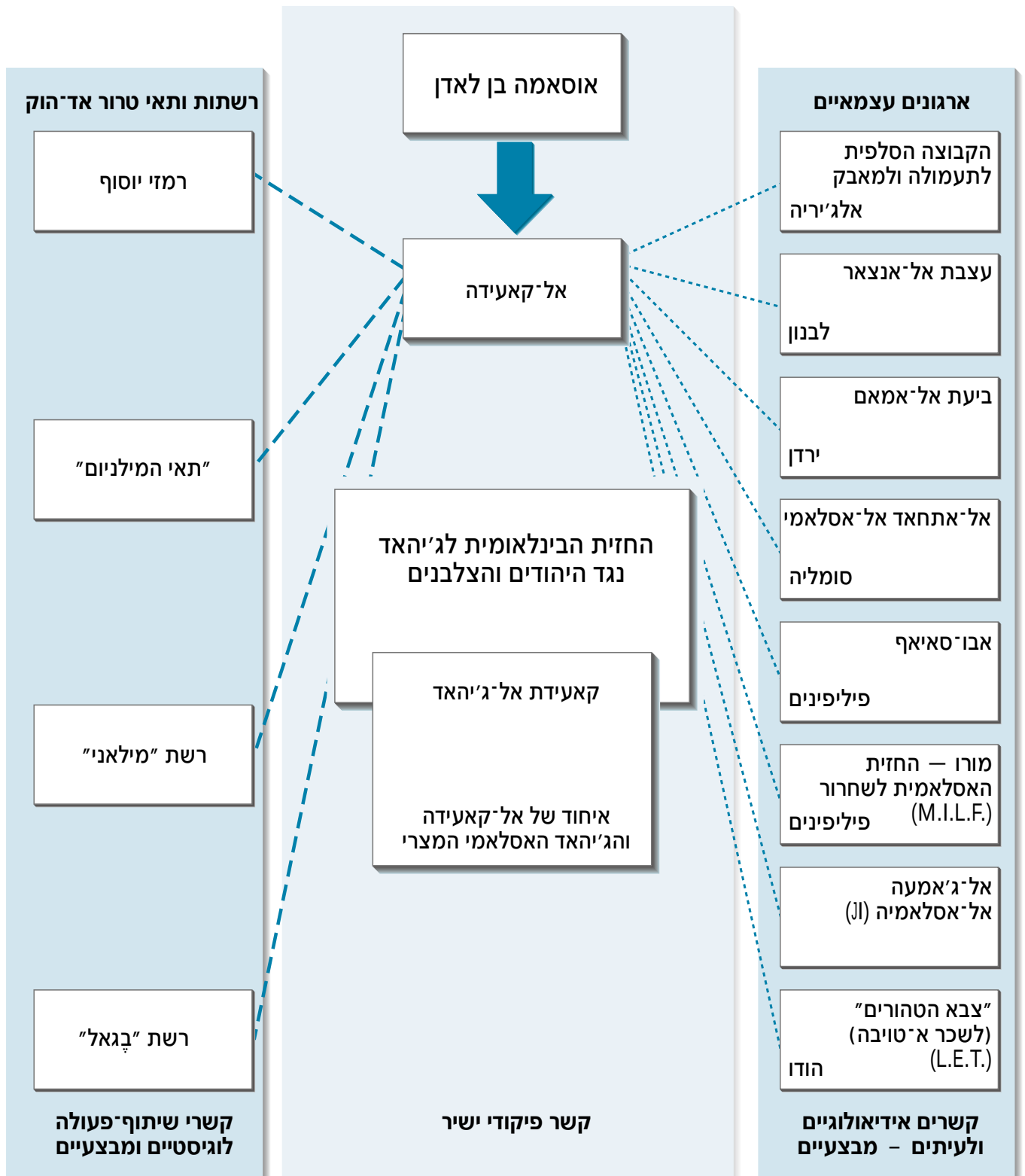
בהקשר זה בולט בראש ובראשונה כישלון של ארצות-הברית ובעלות-בריתה

ללכוד את הנהגת אל-קאעידה, ובראשה בן לאדן וסגנו, ט'וואהירי, במשך פרק זמן הנתפס ממושך מדי בעיני הציבור קצר-הרוח במערב. העובדה שהמבוקש מספר 1, שמתנהל אחרי מצוד בינלאומי חסר תקדים בהיקפו, מצליח לשטות בכל ארגוני הביון המתוחכמים בעולם נתפסת כסימן לחולשת המערב ומוסיפה להעצמת דימויו הדמוני של בן לאדן. הוא עצמו מסייע לכך בנהלו, באין מפריע, מלחמת תעמולה מתוחכמת נגד ארצות-הברית ובעלות-בריתה. הוא ממשיך לקרוא לתומכיו באמצעי התקשורת השונים להרוג את "אויבי האסלאם", כפי שהוא מגדירם במעגל מתרחב והולך. הצלחתם של תומכיו להוציא אל הפועל שורה ארוכה של פיגועי התאבדות רבי נפגעים נתפסת גם היא כסימן לחולשת המערב בכלל ולחולשת ארצות-הברית בפרט ומעלה סימני שאלה בנוגע ליכולתן להתמודד ביעילות עם הטרור האסלאמי הפונדמנטליסטי.

בטור ההישגים מציינים בארצות-הברית בעיקר את העובדה שעד כה לא התרחשו בתחומה התקפות טרור נוספות, אם כי יש מודעות לזמניותה של הצלחה זו. מעצם של טרוריסטים בולטים בקרב הדרג המבצעי הבכיר של אל-קאעידה זכה לחשיפה תקשורתית רבה וגרם לתחושת סיפוק רבה בעיקר משום שאלה היו מעורבים ישירות בפיגועים כואבים במיוחד ביעדים אמריקניים – פיגועי ה-11 בספטמבר, פיצוץ המשחתת "קול" והפיגועים בשגרירויות במזרח אפריקה.

בקרב גורמי ממשל ושירותי המודיעין האמריקניים יש שביעות רצון מהתנהלות המערכה נגד אל-קאעידה ונתמכיה ומשיתוף הפעולה ההדוק עם שירותי ביטחון עמיתים ברחבי העולם, שהניב סיכול פיגועים

רשת הג'יהאד העולמי



ומעצרים של רבים מפעילי הטרור. ואולם מעבר לסיפוק המובן מהצלחות מודיעיניות נקודתיות, גישתם להישגים ולכישלונות במאבק זה מתונה ומפוכחת כמי שמודעים לאורכו, מורכבותו ולחוסר הברירה שבניהולו, עד להבסתם של אל-קאעידה ונתמכיה. מאבק זה נתפס כאתגר חמור ואקוטי לביטחונה הלאומי של ארצות-הברית ולמטרותיה האסטרטגיות כמעצמה עולמית. העימות עם אל-קאעידה ונתמכיה נתפס כחלק ממכלול ההתמודדות של ארצות-הברית ובעלות-בריתה עם הטרור הבינלאומי, כולל העימות המתחייב עם מדינות המוגדרות "תומכות טרור", עם "המדינות הכושלות" ועם ארגוני טרור נוספים, שאינם שייכים למעגל של "בוגרי אפגניסטן".

דגשי המאבק באל-קאעידה ונתמכיה

קריאת התיגר הבוטה של אל-קאעידה על המערב באמצעות טרור רצחני הגיעה לשיאה במתקפת ה-11 בספטמבר ונמשכת גם בשנתיים שלאחריה; זו נענתה על-ידי המערב במתקפה צבאית על מדינת החסות המרכזית ובסילוק המשטר תומך הטרור של הטאליבן ובפגיעה קשה בתשתית ובאנשי אל-קאעידה באפגניסטן. ואולם למרות זאת נראה ש"תעשיית הטרור" שייסד בן לאדן ופיזר במהלך השנים במוקדים שונים ברחבי העולם, מאפשרת לו ערוצי פעולה חלופיים. אל-קאעידה והארגונים ורשתות טרור הקשורים אליו ממשיכים מאמצים לפגוע ביריביהם ולהגשים את סדר היום של אל-קאעידה.

עיון בדברי בן לאדן ונתמכיו באמצעי התקשורת השונים מעיד, שאין רפיון רוח

בשורותיו ואין כוונה כלשהי לסגת מהמשך המאבק בדרכים אלימות, אלא להפך. למרות ביקורת רפה הנשמעת לעיתים מפי חכמי דת ומדינאים בעולם המוסלמי על פעולות אל-קאעידה נראה שארגון נהנה מתמיכה של אנשי דת ושל אוהדים ברחבי העולם ואף זוכה לגיבוי הלכתי למטרותיו הקיצוניות ולאמצעים שהוא נוקט. רק לאחרונה פורסם פסק הלכה מפי איש דת סעודי המתיר שימוש בנשק לא קונוונציונלי במלחמה בכופרים.⁷ ברור לכול כי בהיבטים של מוראל

לאחרונה פורסם פסק הלכה מפי איש דת סעודי, המתיר שימוש בנשק לא קונוונציונלי במלחמה בכופרים.

ואף של יכולת, אל-קאעידה ונתמכיו רחוקים מלהיות מובסים על אף המכות שספגו. אפשר להעריך כי על-פי תפיסת עולמו של בן לאדן, מאזן הרווח וההפסד של השנתיים שחלפו מאז מתקפת ה-11 בספטמבר נראה חיובי ואופטימי. מנגד, ארצות-הברית ובעלות-בריתה מבינות (או לפחות חייבות להבין) כי במאבק האסימטרי הזה, ובייחוד לנוכח הטוטאליות שבה מנהל אותו אל-קאעידה, שאין לו סייג ורסן בדרכו להגשמת מטרותיו, יש להשיג הכרעה מלאה שלו על-ידי מעצר מנהיגיו ופעיליו או חיסולם והרתעת נותני החסות שלו או הענשתם. ראוי להדגיש שחיסולם או מעצמם של בכירי

הארגון ובהם בן לאדן הוא **תנאי הכרחי**, אם כי **לא מספיק**, להכרעה כזו. כאחד מלקחי מאזן הביניים של השנתיים שחלפו מאז מתקפת הטרור בארצות-הברית מומלץ לארצות-הברית ולבעלות-בריתה להעלות כבר עתה את רף פעילותן מול האיום של אל-קאעידה ונתמכיו ברחבי העולם ולנקוט מדיניות שאותה ינקטו ממילא אם בארצות-הברית או במקומות אחרים בעולם יבוצעו עוד מגה-פיגועים. בהיקף דומה לאילו של ספטמבר 2001. האתגר החמור שהציבו לעולם "בוגרי אפגניסטן" מחייב מענה ממוקד:

■ במישור הלאומי (מדינתי) – סיכול פיגועים, מעצר פעילים, התאמת מערכת החוק והמשפט במדינות המערב לאתגר האסלאמי הפונדמנטליסטי, ענישה אפקטיבית ופיקוח על מאתרי גיוס של פעילים.

■ במישור הבינלאומי – מרדף חס, שיתוף פעולה מודיעיני הדוק מזה המתקיים כיום, ובכללו חשיפת מידע מודיעיני בהיקף וברמת "אינטימיות" שונה מזו המקובלת בין שירותי ביון בעולם, טיפול מקיף בכספים המממנים את פעילותו של הארגון, איסור על ניהול תעמולה, הסתה ועידוד לפיגועים בכלל ולפיגועי התאבדות בפרט, פיקוח על מאתרי גיוס, התאמת המערכות המשפטיות הבינלאומיות להתמודדות הראויה עם איום הטרור, ונכונות להסגרת פעילים או לשפיטתם בארצות שהן הם שוהים.

■ בהיערכות למניעת סכנת התפשטות הטרור הבלתי קונבנציונאלי באמצעות פיקוח על מכירת רכיבים העלולים לשמש לייצור חומרים מסוג זה ומניעת רכש חומרי לחימה לא קונוונציונליים. יש לנקוט ענישה חמורה נגד מי שעוסק בהפצת חומרי לחימה

לא קונוונציונליים ומסירתו לידי ארגונים או רשתות טרור. יש לעצור את התפשטות התופעה הזו בעודה בשלביה הראשונים.

■ בהפעלת לחץ על מדינות תומכות טרור ועל "מדינות כושלות" כדוגמת אפגניסטן, סעודיה, תימן גרוזיה ומדינות נוספות באפריקה ובאסיה, המסייעות ביוזעין או מתוך חולשה ואי-יכולת שליטה באזורים בתחום ריבונותן (אם כי במקרים רבים מדובר באי-רצון פוליטי להתמודד עם האתגר ולא דווקא בחוסר יכולת לעשות כן) כדי למנוע את נוכחותם של אנשי אל-קאעידה ונתמכיו בתחומן ולפעול נגדם בשטחן. במקרים של "המדינות הכושלות" שאינן יכולות להתמודד עם התופעה לבדן, יש לתבוע מהן להתיר לכוחות חיצוניים, אפשר בחסות האו"ם, לבצע את הנדרש בהסכמה ובשיתוף פעולה שלהן.

■ בטיפול ממוקד ובינלאומי רחב היקף בגורמי היסוד המסייעים לאל-קאעידה ולנתמכיו לגייס לשורותיהם ולרתום למעשיהם הקיצוניים צעירים רבים ברחבי העולם. ביטא זאת היטב ראש שירות הביון של צרפת (DST) שקרא להילחם בציר הרשע של הטרור "הבערות, היהירות והעוני".⁸

האתגר החמור והמתמשך שמציבים כיום "בוגרי אפגניסטאן" בפני העולם החופשי מחייב תגובה מקיפה, מתואמת וממוקדת מטרה נגד האלימות הקיצונית אותה הם מפעילים ללא אבחנה נגד יריביהם. ישנה חשיבות רבה לביצועה המיידי של מדיניות כזו משום שלחידולן המעשה עלולים להיות מחירים בעלי משמעות אסטרטגית וכמובן בחיי חפים מפשע.

הערות:

1. רונן ברגמן, ריאיון עם השופט החוקר הצרפתי ז'אן לואי בוגייר, **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 11 ביולי 2003, עמ' 20-21.
2. יורם שוייצר, "עידן הטרור הבלתי קונבנציונאלי", **עדכן אסטרטגי** 6, מס' 1. מארס 2003.
3. Bruce Hoffman, *Al Qaida trends in terrorism and future potentialities – An assessment*, Rand Corporation, Santa Monica, CA.
4. al-Sharq al-Awsat, 18 May 2002. www.alneda.com 14 Oct. 2002.
5. על התפיסה הנומאדית ראו: "The Nomadic concept is elaborated" Yoram Schweitzer & Shaul Shay, *The Globalization of Terror: The Challenge of Al Qaida and the Response of the International Community*, New Jersey: Transaction Publishers, Rutgers University Press, pp. 46-52.
6. Reuven Paz, "Yes to WMD: The first Islamic Fatwa on the Use of WMD, PRISM (Project for the Research of Islamic Movements)1, May 2003.
7. מתוך ריאיון עם פייר דה בוסקה דה פלוריאן, ראש ה-DST, **לה פיגארו**, 20 ביוני 2003.

מי הם מתאבדי הטרור? טיפולוגיה של מחבלים מתאבדים פלסטינים

שאל קמחי ושמואל אבן

בספרות המקצועית מוצאים עשרות הגדרות למושג טרור. המאמר הנוכחי אינו עוסק בהגדרת מושג זה ומגדיר את פעולת טרור מתאבדים כדלהלן: פעולת טרור העושה שימוש מתוכנן באנשים הנוטלים במהלכה את חייהם מרצונם החופשי כדי לפגוע ביריב. הגדרה זו אינה כוללת, למשל, פיגוע ירי של מחבל שסיכויי להישאר בחיים לאחר שהתקיף נמוכים מאוד, פעולה המכונה לעתים no-escape attack, או פעולת "הקרבה" – בפי הארגונים הפלסטיניים. במילים אחרות, ההגדרה מתייחסת אך ורק פיגועים שבהם המחבל פועל ליטול את חייו בעצמו, באופן מודע ומתוכנן מראש, כדי לפגוע ביריב (אזרחים או גורמי ביטחון שאינם לוחמים בשדה הקרב).

בכל פיגוע התאבדות מתקיימים שלושת המרכיבים האלה: (1) אדם שיש לו לפחות מניע אחד ומוכנות לבצע את הפעולה. (2) מערכת שיש לה תשתית טכנית שמאפשרת לתכנן ולבצע פיגוע התאבדות. (3) החלטה של הגורם השולט במערכת לבצע את הפעולה. המחקר הנוכחי מתמקד במרכיב הראשון – במניע ובמסלול של המחבל המתאבד. עם זאת, ברור שאלמלא שני הגורמים האחרונים לא הייתה התופעה קיימת בהיקף המוני.

וחמישה נפצעו. זה היה פיגוע ההתאבדות הראשון שבוצע בישראל בידי ארגון טרור פלסטיני. מאז ועד אפריל 2003 עשו הפלסטינים כ-250 פיגועי התאבדות. 135 מהמתאבדים היו חברי חמאס, 70 מהם היו חברי הג'יהאד האסלאמי, 39 היו אנשי פת"ח, שלושה חברי החזית העממית ושלושה אנשי ההתנגדות העממית. 198 מהמתאבדים באו מהגדה המערבית, 54 היו תושבי רצועת עזה ושבעה גרו במזרח ירושלים או בתחום הקו הירוק. כשליש מהמתאבדים היו סטודנטים או בוגרי אוניברסיטה. כ-40 היו בעלי השכלה תיכונית, והשאר בעלי השכלה יסודית. מדובר ברמת השכלה גבוהה בהרבה מהממוצע בכלל האוכלוסייה הפלסטינית. כל המתאבדים (ובהם חמש נשים) הם ערבים מוסלמים. לא היו ערבים נוצרים בין המתאבדים.

טרור המתאבדים נעשה בשנים האחרונות לאמצעי הלחימה המוביל של הפלסטינים. מבחינת ישראל נעשה טרור זה לאיום אסטרטגי עקב מחיר הדמים הגבוה שמשלמת האוכלוסייה ועקב השפעתו על חייו היום-יום בישראל. טרור המתאבדים זכה לתשומת לב עולמית בעקבות פיגועי ה-11 בספטמבר, שהיוו נקודת מפנה בהיסטוריה של הטרור ואחד האירועים הבולטים בתחילת המאה העשרים ואחת.

הניסיונות לשרטט דיוקן פסיכולוגי אחד של המחבל הפלסטיני המתאבד עלו בתוהו, וכך גם הניסיון לייחד את תופעת טרור המתאבדים לתחום הפסיכולוגיה הקלינית (קרי, התחום האיש) או החברתית בלבד. הפער בין המציאות לספרות המחקר מצביע על צורך בהמשגה מורכבת יותר כדי להבין את התופעה המביאה אנשים כה רבים ושונים ליטול את חייהם כדי לפגוע באזרחי "האויב". מאמר זה מציע לנתח את תופעת טרור המתאבדים באמצעות מספר אבות-טיפוס, תוך הסתייעות הן במושגים מתחום הפסיכולוגיה החברתית והן במושגים מתחום הפסיכולוגיה הקלינית. ייתכן שהתבוננות מזווית כזו תסייע להבין טוב יותר את התופעה ותתרום למאבק בה בזירה התודעית.¹

רקע

ב-16 באפריל, 1993 במפגש מחולה שבבקעת הירדן, פוצץ פעיל חמאס, תמם נבולסי, מכונת "ואן" שבה נהג אל תוך אוטובוס חונה. שניים מנוסעי האוטובוס נהרגו

1. מאמר זה הוא תמצית מחקר, שיפורסם במועד מאוחר יותר. האמור לעיל מבוסס על ספרות מקצועית ומידע שפורסם באמצעי התקשורת. מתודולוגיה זו תשמש למחקר אמפירי רחב היקף בנושא.

ארבעה אבות טיפוס של מחבלים מתאבדים

האב-טיפוס הדתי הפנאטי – אב-

טיפוס זה מייצג את המחבלים המתאבדים שהמניע הבולט ביותר לפעולתם הוא המניע הדתי, ובין הנימוקים למעשהו מופיעים: פעולת הקרבה עצמית, ג'יהאד, עלייה לגן עדן. המשתייכים לאב-טיפוס זה מאופיינים בדרך כלל ברקע דתי, בהשתייכות לארגון אסלאמי (חמאס, ג'יהאד אסלאמי), ורובם צעירים רווקים. עד פרוץ האינתיפאדה הנוכחית רובם עברו הכשרה דתית ואימונים לפעולה, אולם מאז התקצר הליך זה מאוד. אב-טיפוס זה תואם את ההסברים של הגישה הדתית המובאים בספרות. סביר שחלק גדול מהמחבלים המשתייכים לאב-טיפוס זה הושפעו ממנהיגי דת ומהתבטאויות מתלהמות במסגדים.

דוגמה: ס' בן 27, אחד מעשרה ילדים ממשפחה מהמעמד הבינוני, והצטרף לחמאס בראשית שנות העשרה שלו ונעשה פעיל רחוב. בתשובה לשאלה איך הרגיש שנבחר לפעולה הוא השיב: "חומה גבוהה בלתי חדירה מפרידה בינך לבין גן העדן או הגהנום. אללה הבטיח את אחד משניהם לכל יציריו. כך, על-ידי לחיצה על הכפתור, אתה יכול מידית לפתוח את השער לגן העדן, זוהי הדרך הקצרה ביותר לשמים". בתארו את ההכנות לפעולת ההתאבדות אמר: "היינו במצב מתמיד של פולחן, אמרנו אחד לשני שאם הישראלים היו יודעים עד כמה אנחנו שמחים הם היו מצליפים בנו למוות. אלה היו הימים המאושרים בחיי. כוח הרוח מושך אותנו כלפי מעלה, בעוד כוח החומר מושך אותנו למטה. מי שהולך להיפך לקדוש מחוסן ממשרכת החומר. אנחנו צפנו, שחינו, בתחושה שאנחנו עומדים להיכנס לנצח. לא

של דבר לביצוע פעולת ההתאבדות. לכל אב-טיפוס יש תנאים הכרחיים וגורמים מסייעים (ראו טבלה בסוף המאמר). תנאים הכרחיים הם תנאים שבלעדיהם קלוש הסיכוי להופעת אב-טיפוס מסוים. הגורמים המסייעים תורמים, מזרזים, אך אינם הכרחיים. הגורמים המסייעים הם:

- (1) סביבה חברתית תומכת בפיגוע כזה;
- (2) תקשורת שמפיצה את המידע בקרב האוכלוסייה התומכת;
- (3) מנהיגות רוחנית שמדרבנת;
- (4) סיוע כספי וחברתי למשפחת החלל.

קיימים ארבעה אבות-טיפוס של מחבל-מתאבד: דתי פנאטי, לאומני פנאטי, נוקם, מנוצל.

השוני הגדול בין האבות-טיפוס השונים הוא בתחום המניע העיקרי ובמשקלם היחסי של התנאים המסייעים. להערכתנו, רוב התנאים המסייעים קיימים אצל כל אחד מהאבות-טיפוס, אך במשקל שונה. להערכתנו אפשר לזהות תכונות אישיות דומיננטיות לכל אב-טיפוס. ועם זאת, מחקר זה מסתפק בהצגת השערות בדבר תכונות אלה, ויש צורך במחקר נוסף כדי לאשש אותן.

עד כה נכשלו הניסיונות לשרטט פרופיל של מחבל מתאבד, ומסתבר שיש מאפיינים רבים לאוכלוסיית המתאבדים. בספרות המחקר מוצגים הסברים שונים לטרור המתאבדים; אפשר למיין הסברים אלה לארבע קבוצות עיקריות: פסיכולוגיים, דתיים, סוציולוגיים, פוליטיים. ההסברים המוצעים בספרות המחקר אינם מגבילים את ההסבר המוצע לקבוצה מסוימת של מחבלים מתאבדים, אלא לכלל התופעה.

מתודולוגיה

בשונה מהמחקרים הקיימים על טרור מתאבדים מציע מחקר זה לבחון את תופעת המתאבדים באמצעות טיפולוגיה (חלוקה לאבות-טיפוס). הטיפולוגיה היא עניין סובייקטיבי, וערכה אמור להיבחן על פי אמת המידה בה היא מועילה להבנת התופעה או לטיפול בה. בבסיס עיצוב הטיפולוגיה עמדו ההנחות האלה:

- א. אפשר למיין את אוכלוסיית המתאבדים לפי מניעים, או לפי קבוצות אוכלוסייה שאליהן הם משתייכים.
- ב. אפשר להצביע על תנאים הכרחיים ועל גורמים מסייעים לכל אחד מאבות-הטיפוס.

ג. גם אם חלק גדול מהמתאבדים מתאפיינים בכמה מניעים, לכל אחד מהם יש מניע אחד שהוא חזק מהשאר.

על סמך חומר מגוון שפורסם בתקשורת ערכנו טיפולוגיה של המחבלים המתאבדים הפלסטינים וזוהו ארבעה אבות-טיפוס: דתי פנאטי, לאומני פנאטי, נוקם, מנוצל. טיפולוגיה זו מכוונת למניע העיקרי של המחבלים המתאבדים ומניחה שלכל אחד מהם יש גם "מסלול" ייחודי שהביא בסופו

היו לנו כל ספקות. נשבענו שבועה בקוראן, בנוכחות אללה, הבטחה שלא להסס. הבטחת ג'יהאד זו קרויה 'בית אל רידואן', אחרי גן העדן ששמור לנביא ולקדושים. אני יודע שיש דרכים אחרות לג'יהאד, אך זו מתוקה, המתוקה ביותר. כל פעולות הקדושים, אם נעשו למען אללה, כואבים פחות מעקיצת יתוש".

האב-טיפוס הלאומי הפנאטי – אב-טיפוס זה מייצג מחבלים מתאבדים שהמניע הבולט לפעולתם הוא מניע לאומי-מדיני. השייכים לקבוצה זו מסבירים את פעולתם, בראש וראשונה, בסיבות כמו שחרור לאומי, כישלון תהליך השלום, הכיבוש הישראלי, המאבק להקמת מדינה פלסטינית. רוב המשתייכים לאב-טיפוס הם חברי ארגונים "חילוניים", בעיקר הפת"ח-התנזים. אב-טיפוס זה הוא "אידיאליסט" הפועל ממניעים פוליטיים ולא אישיים. הוא תואם למדי את הסברים הפוליטיים המוצגים בספרות. גל של מתאבדים מטיפוס זה שטף את ישראל מאז תחילת שנת 2002 (לאחר חיסול פעיל התנזים ראד כרמי). סביר שחלק גדול מהמשתייכים לאב-טיפוס זה הושפעו ממנהיגים "חילוניים" ומהסתה פלסטינית במערכת החינוך ובאמצעי התקשורת של הרשות הפלסטינית.

דוגמה: סעיד חוטארי, בן 22, תושב קלקיליה, שמשפחתו מתגוררת בירדן, הוא המחבל המתאבד שפוצץ את עצמו בפתח המועדון שעל יד הדולפינריום. אביו של חוטרי סיפר לטלוויזיה של אבו דאבי שבנו עשה את המעשה מתוך ייאוש: "העם הפלסטיני מאמין בשלום, אבל ישראל לא השאירה כל אופציה להמשיך בדרך זו, ורבים מהצעירים שלנו התייאשו". האב מוסיף שהיה מוכן לשלוח את כל בניו להתאבד

בפלסטיין: "הייתי מאושר מאוד כששמעתי שבני הוא שביצע את הפיגוע בלי שהיה שייך לאיזו מליציה אסלאמית כפי שהיה מקובל".

אב-טיפוס הנוקם – אב-טיפוס זה מייצג מחבלים מתאבדים שהמניע הבולט לפעולתם הוא נקמה. מדובר בנקמה ברמה האישית, על בן משפחה/חבר שנהרג, או נקמה כללית כנגד ישראל על מעשיה כלפי הפלסטינים, או נקמה בשל טראומה שנגרמה מפגיעה אישית או מפגיעה באדם קרוב. גם אב-טיפוס זה תואם לרוב את ההסברים של הגישה הפסיכולוגית המוצגת בספרות. נראה שחלק גדול מהמשתייכים לאב-טיפוס זה הושפעו מפעולות ישראל נגד האוכלוסייה הפלסטינית.

דוגמה: במאי 2002, ג'יהאד טיטי, צעיר בשנות העשרים ממחנה הפליטים בלטה שעל יד שכם, אסף את הרסיסים של הפגז שהרג את בן-דודו, מפקד פת"ח במחנה בפעולה של צה"ל. טיטי הכניס את הרסיסים לתוך מִקְלָ חומר הנפץ שנשא. הוא פוצץ את עצמו והרג אישה ונכדתה.

אב-טיפוס המנוצל – אב-טיפוס זה כולל אנשים שנוצלו בידי ארגוני הטרור וגויסו לבצע פעולת התאבדות. הניצול יכול להתבסס על גילוי הצעיר של המועמד (כל ילד/נער שייך לאב-טיפוס המנוצל); או על מצבו האישי של המועמד, שאינו יכול לסרב להצעה, למשל אדם שהואשם בשיתוף פעולה עם ישראל, או אישה המואשמת בחילול כבוד המשפחה; או על מצבו הנפשי של המועמד, כגון אדם שמתקשה לעמוד בלחץ. עם האחרונים נמנים אנשים שלא תכננו מראש להפוך לשחידים, ולא יועדו מראש בידי הארגונים להיות מגויסים לפעולה, וגיוסם הוא בעל אופי מזדמן, כלומר הם "ניצודו" בידי פעילים של הארגונים. בחלק

מהמקרים ביטאו המועמדים תמיכה כללית בפיגועי התאבדות בלי שהתכוונו למשהו מעשי, אך הדבר הגיע לאוזני מגייס והוא ניצל את האמירה להפעלת לחץ לגיוס. אב-טיפוס זה מוזכר בספרות בהקשר של מניפולציות וניצול הנאמנות לקבוצה, או כניצול בעיות בזהות האישית לצורך הגיוס, אך לא בהקשר של ניצול ילדים וניצול בוגרים פשוט משום שאינם יכולים לסרב להצעה. סביר שחלק מהמשתייכים לאב-טיפוס זה נוצלו משום הלגיטימציה שמעניקה החברה הפלסטינית לפעולות מסוג זה, גם תוך ניצול אנשים חלשים ותמימים – בבחינת "המטרה מקדשת את האמצעים".

דוגמה א': הישאם זיאדה, קצין משטרה ברשות הפלסטינית בעזה, אמר כי בכירים בחמאס גייסו את בנו, מוסה, בן 15, לביצוע פיגוע התאבדות. זיאדה אמר עוד, כי ידוע לו על עוד חמישה נערים שהוטלה עליהם המשימה לבצע פיגוע התאבדות. בין חפציו של בנו נמצא מכתב ובו הוא מבקש סליחה מהוריו ואחיו. היה כתוב שם כי הפיגוע מבוצע כדי להבטיח לו חיים נוחים בגן עדן. במכתבו סיפר הבן כי גויס בידי שני בכירים וכי הפיגוע תוכנן ל-14 בפברואר. שבועות מספר לפני התאריך המתוכנן, מספר אביו, השתנתה התנהגותו ויום אחד הוא החל לדבר על רצונו בחופשה בת שבוע מבית הספר כדי לבלות עם דודו במחנה הפליטים אל-בוריג'. "אז נדלקה אצלי נורה אדומה... כבר זמן רב אנחנו עוקבים באל-בוריג' אחרי אחד המסגדים. מדריכים של החמאס מנהלים שם שיחות עם בני נוער המועמדים לפיגועי התאבדות בישראל".

דוגמה ב': מ' עבד בחקלאות בכפרו ובחצי התנדבות באחד ממנגנוני הביטחון

טבלה מסכמת:

טיפולוגיה של מחבלים מתאבדים בישראל

אב-טיפוס	תנאים הכרחיים	גורמים מסייעים	השערה בדבר תכונות אישיות דומיננטיות לאב-טיפוס
הדתי הפנאטי	פרשנות דתית המעודדת ודוחפת לפיגועי התאבדות. מנהיגות דתית כריזמטית בעלת השפעה רבה על המועמד לביצוע הפעולה	אווירה ציבורית אוהדת בקרב הקהילה הדתית, המעלה על נס את השהידים, כולל פרסום, מתן כבוד רב והנצחה. קבוצת השתייכות המאופיינת בתהליכים אינטנסיביים של חשיבה קבוצתית. תמיכה של הקהילה במשפחת החלל.	מאמין, נחוש, דבק במטרה, סבור שמדובר בגורל שנקבע משמים, מושפע מאוד מאנשים שבהם הוא מאמין, מאמין בעולם הבא.
הלאומי הפנאטי	מודעות פוליטית מפותחת, המלווה בתחושה מאבק בלא כל פשרות לשחרור פלסטין. תחושה ברורה שהמאבק המזוין ופיגועי ההתאבדות הם נשק מנצח והכרחי להשגת המטרות הפוליטיות.	השתתפות הארגון שאליו משתייך הפרט בפעולות ההתאבדות. אווירה ציבורית אוהדת המעלה על נס את ההקרבה. תקשורת שתבטיח שהפעולה תזכה לתהודה בציבור הפלסטיני ובעולם.	נחוש, בטוח בדרכו, נכון להקריב את עצמו למען הכלל (אידיאליסט).
הנוקם	פגיעה פסיכולוגית על רקע אחד או יותר מהאירועים האלה מוות או פציעה קשה של בן משפחה או של אדם קרוב אחר. טראומה הקשורה בכיבוש הישראלי (השפלה אישית, או עדות להשפלה של בן משפחה). בעיות אישיות/משפחתיות מכל סוג שהוא, המביאות את הפרט לתחושה של חוסר ערך לחייו (דיכאון).	אווירה ציבורית אוהדת המעלה על נס את השהידים, כולל פרסום השמות ברבים, מתן כבוד רב והנצחה. תמיכה כספית במשפחת החלל.	מיואש, רודף נקם, אינו רואה ערך רב לחייו.
המנוצל	מחבלים מתאבדים שאינם יכולים לסרב, או שאינם מסוגלים לעמוד בלחצים של הארגונים "להתנדב" לפעולת התאבדות, כגון: ילדים ונוער, או מבוגרים במצוקה (משתפי פעולה, הומוסקסואלים, עברייני מוסר), או אופי חלש.	אווירה ציבורית אוהדת המעלה על נס את השהידים. הבטחה שכל חטאיו "ילבינו כשלג" והוא יכפר באופן מלא על עברו.	תלותי, חרד, מתקשה לעמוד בלחצים, מחפש הכרה.

של הרשות. בתשובה לשאלה מה דחף אותו לבצע את הפעולה אמר: כולם אומרים שיש פה סיבה, אבל לא. אני לא יודע מה עלה במוחי. האמת היא שלפני כן ראיתי במסכי הטלוויזיה תמונות של ילדים שנהרגו ונפצעו... אבל להגיד לך שהייתה לי סיבה אחת או כמה סיבות... לא... בן דודי בא אלי ואמר לי באחד הימים: אני רוצה ממך משהו. שאלתי: מה. אמר לי: מה דעתך שתבצע פעולת איסתשהאד. אמרתי לו: "הלוואי". "הייתי משוכנע שהוא מתלוצץ. אבל ביום השני הלכנו העירה וישבנו במסעדה, אכלנו חומוס ופול עם בחור אחד, אחר כך הלכתי אתו ולבשתי את חגורת הנפץ והוא אמר לי שזה יהיה בשם הפתח".

סיכום

תופעת טרור המתאבדים היא תופעה מורכבת. לא ניתן להסביר אותה באמצעות גישת הפסיכולוגיה הקלינית בלבד, או בגישת הפסיכולוגיה החברתית בלבד. זיהוי אבות-טיפוס שונים, כפי שמוצע במחקר זה, מלמד ששתי הגישות הן רלוונטיות.

הגישה החברתית בולטת יותר בשרטוט קווי האפיון של האב-טיפוס הדתי הפנאטי והלאומי הפנאטי. אבות-טיפוס אלה מושפעים במידה רבה מהסביבה הדוחפת אנשים לפעולות התאבדות "למען הכלל",

תוך הסתייעות בתמיכה חברתית נרחבת מצד גורמים לאומיים ומקומיים כאחד: דעת הקהל של החברה הפלסטינית; מנהיגי דת מקומיים ולאומיים; הקהילה שבתוכה מתגוררת המשפחה; תקשורת אוהדת; תמיכה כלכלית במשפחת המתאבד; ומערכת החינוך הפלסטינית המטיפה לשנאת ישראל. אפשר לכנות סביבה חברתית מקיפה זו, שנוצרה בחברה הפלסטינית, כ"תרבות טרור המתאבדים". המתאבד הפלסטיני ששוין לשני אבות-הטיפוס הללו אינו רואה את עצמו מיואש מהחיים, אלא כלוחם המקריב את עצמו למען מטרה, ובכך, לפי ראייתו, הוא זוכה לתהילה, להכרה, ולדעת חלק מהמתאבדים אף לחיי העולם הבא. המתאבד מראה לאויבו שאין בכוונתו להתפשר על מטרותיו ואין דבר שירתיע אותו.

הגישה האישית בולטת יותר אצל אב-טיפוס המנוצל. אב-טיפוס זה מאופיין בתכונות אישיות המביאות את הפרט להיות זמין יותר לגיוס לפעולת התאבדות (למשל: אישיות חלשה הנכנעת ללחץ חברתי, בעיות אישיות). אב-טיפוס הנוקם ניתן להסבר על-פי הגישה החברתית ועל-פי האישית גם יחד. מחקר זה עשוי לסייע להבין את התופעה המביאה אנשים כה רבים ושונים ליטול את חייהם בפעולות טרור. סביר להניח כי אבות-

הטיפוס הללו, ובייחוד האב-טיפוס הדתי הפנאטי והלאומי הפנאטי, רלוונטיים גם לאפיון טרוריסטים מתאבדים במקומות אחרים בעולם.

המחקר עשוי לסייע במאבק בטרור המתאבדים בזירה התודעתית. המאבק בזירה זו מאופיין בשיגור מידע לכלל האוכלוסייה בתקווה להגיע ליעדים הרלוונטיים, קרי, למתאבדים הפוטנציאליים ולאלה שעשויים להשפיע עליהם ולאפשר להם לבצע את הפעולה. הטיפולוגיה שהוצעה כאן מאפשרת לחדד את המסרים הספציפיים כלפי אבות-טיפוס שונים וכלפי המערכות התומכות בהן, ולמקד את המאמצים המופעלים בזירה התודעתית.

טיפולוגיה זו רלוונטית גם כדי להתמקד בבתי הגידול ובגורמים המשפיעים על אבות-הטיפוס למיניהם, כגון: הסתה במסגדים (רלוונטי בעיקר לאב-טיפוס הדתי הפנאטי), הסתה במערכות החינוך וההסברה הפלסטיניות (רלוונטי בעיקר לאב-טיפוס הלאומי הפנאטי), זלזול הרשות הפלסטינית בזכויות האדם (רלוונטי בעיקר לאב-טיפוס המנוצל), ופגיעה של ישראל באוכלוסייה הפלסטינית (רלוונטי בעיקר לאב-טיפוס הנוקם).

הערות לסדר היום הלאומי-ביטחוני של ישראל ב-2003

אפרים הלוי

אנו נמצאים בשלהי אינתיפאדת אל-אקצה, שבמהלכה נהרגו יותר מ-800 ישראלים, אלפים נפצעו, נגרמו נזקים גדולים ברכוש וכלכלת המדינה נפגעה פגיעה קשה. הפלסטינים לא הצליחו להכניע את ישראל, לא הצליחו להכריח אותה לפנות שטחים ולנהל עמם משא ומתן תחת אש. הפלסטינים כן הצליחו ליצור בתודעה הישראלית את ההבנה כי שיקומה הכלכלי של ישראל לא יתאפשר בלא כניסתה לתהליך מדיני. החבירה בין המכלול המדיני-הביטחוני לבין המציאות הכלכלית-חברתית בישראל והמחשתה הן להנהגה בישראל והן לציבור בישראל, הוא הביטוי הבולט ליכולת הפלסטינית. לדעתי, ישאפו הפלסטינים, בתקופה הנראית לעין, להעצים את המנוף הזה עד המקסימום, בין באמצעות מהלכים ישירים, ובין במהלכים עקיפים.

מהצד האחר הוכחה יכולתה של ישראל להסב לפלסטינים אבדות ולהביאם להכרה בחולשתם הבסיסית, מה שהביא לכך שגם הארגונים הפלסטיניים הקיצוניים חברו אל הפתח להפסקה, ולו זמנית, של הלחימה. יכולת זו של ישראל, שתידון בהמשך, היא מנוף מרכזי במציאות המתפתחת באזורנו. ישראל הוכיחה שהיא מסוגלת, הן מבחינת יכולותיה הצבאיות, המודיעיניות והטכנולוגיות, והן מבחינת כושר ההחלטה שלה, להעצים את המאבק בפלסטינים ולהסלימו עד שהמחיר הופך בלתי נסבל לפלסטינים ולהנהגתם, ובכלל זה להנהגת ארגוני הטרור.

מה יקרה אם החמאס לא יתעמת עם הרשות הפלסטינית ויפגין גמישות, יסכים פה ושם אפילו לאיסוף נשק, יסכים פה ושם לפירוק תשתיות, יאותת שהוא מוכן להשתתף בשלטון הפלסטיני וכי כדאי להפאקטו במדינת ישראל?

האפשרויות שהוצגו לעיל נראות לכאורה נוגדות את רוחו של החמאס; אבל מי שיטען כי האפשרויות ה"אופטימיות" הללו גובלות בדמיון, ייטיב לעשות אם ייזכר במאמץ בן השנה ויותר, שעשו המצרים להביא להסכם, כפי שסוכם בסופו של דבר, בין ארגוני הטרור לבין הרשות. תמיד הערכנו שהמאמץ נדון לכישלון. איש מגורמי ההערכה לא סבר שיש למצרים סיכוי להביא להודנה. לא היה גורם אחד שסבר כי מאמציו הבלתי נלאים של ראש המודיעין הכללי המצרי, עומר סולימן, יוכתרו בהצלחה. פעם אחר פעם נכזבה תוחלתם של המצרים; פעם אחר פעם נהדפו לחצייהם לאחור, בדיונים מייגיעים שהתישו את המתדיינים ואת המתווכים גם יחד. תקופה ארוכה ספגה מצרים פגיעות חוזרות ונשנות ביוקרתה הבינלאומית וביוקרתה בתוך העולם הערבי. גם המנהיגות האמריקנית לא העניקה סיכוי או משקל למה שכונה בלעג "ברבורי המצרים". והנה חברו הלחץ האמריקני והלחץ המצרי וביחד עם ראשית השינוי ברחוב הפלסטיני קמה ההודנה והפכה למרכיב חשוב במצב העכשווי. לפנינו הסכם ראשוני, רעוע, זמני, מקרטע, אחד הניסויים המעניינים שישראל תעקוב אחריו גם אם אינה שותפה לו ואינה מתייחסת אליו פורמלית. זהו ניסוי רווי סכנות לישראל ועדיף היה מבחינתה שיוותרו עליו; אך זהו ניסוי המתבצע בפועל ולכן הוא מחייב מעקב רציני וצמוד.

הדרכים "ועל-פי הסכמי טָנֵט וזיני משכבר הימים. ברור שאם בתוך פרק זמן סביר לא יתחיל התהליך של איסוף הנשק ופירוק תשתיות הטרור, לא מן ההכרח שישראל תמשיך בתהליך העברת האחריות הביטחונית בעוד ערים בגדה המערבית לידי הפלסטינים.

האם הפסקת האש תנוצל בידי ארגוני הטרור, ובראשם החמאס, להתארגנות מחדשת להצטיידות באמצעי לחימה? האם

בעימות עם הפלסטינים ישראל נכנסת לשנה הקרובה ובאמתחתה יכולות מוצהרות ומוכחות ובצדן ידיעה ברורה בדבר מגבלות הכוח.

פסק הזמן של שלושה חודשים, שהוא פרק הזמן של ההודנה, הוא מהלך טקטי של החמאס? ומה יקרה אם שלושה חודשים יתארכו לשישה חודשים או יימשכו לשנה? האם החמאס יתחיל לשנות את פניו? האם הוא מסוגל לשנות את פניו בלחץ המציאות המתפתחת בחברה הפלסטינית? האם האיום של הרשות לפרק את תשתיות הטרור יביא את החמאס לתהליך פנימי של התפרקות התשתיות או "הדממת" התשתיות או של השתלבות גוברת בתוך הרשות הפלסטינית כתנועה פוליטית המבקשת להעצים את כוחה עד כדי כיבוש השלטון ברשות הפלסטינית. במילים אחרות,

איום ישראלי זה, בין שהוא מוצא מן הכוח אל הפועל ובין שהוא מצטייר כיכולת פוטנציאלית שאפשר לתרגמה לשפת המעשה בכל רגע נתון, יהיה יסוד מרכזי במציאות האזורית שלנו בתקופה הקרובה. ישראל נכנסת לשנה הקרובה ובאמתחתה יכולות מוצהרות ומוכחות ובצדן ידיעה ברורה בדבר מגבלות הכוח. שלא כמו הפלסטינים, אין ישראל יכולה ואולי גם אינה רוצה להקריב את הישגיה הכלכליים והחברתיים, עד כדי הריסתם המלאה או החלקית, כדי להשיג יתרונות במערכת הדמים בינינו לבין הפלסטינים. החלטותיה של ישראל יהיו אפוא, מעכשיו ולהבא, פרי הפשרות שהיא תעשה בין שני הקטבים האלה. דברים אלה הם, לדעתי, במרכז הקונסנסוס של מערכת הביטחון הלאומית של ישראל על כל מרכיביה.

אשר למקומם של ארגוני הטרור – הג'יהאד האסלאמי, החזית העממית ובייחוד החמאס – בתמונה הכוללת, הבהירו מנהיגי ישראל במהלך השבועות האחרונים, כי הדיונים הפנימיים בתוך המחנה הפלסטיני על הפסקת אש, "הודנה", אינם נוגעים לה. ישראל מנהלת משא ומתן אך ורק עם ההנהגה הפלסטינית המוסמכת והרשמית, כלומר עם הנהגת הרשות הפלסטינית ובראשה ראש ממשלתה מחמוד עבאס, הוא אבו מאזן, ולצדו מוחמד דחלאן. עמדה זו נראית מחויבת המציאות והיא גם מקובלת על דעת כל השחקנים הפורמליים הן בזירה והן מחוצה לה. אבל בו-זמן ברור שישראל עוקבת מקרוב אחר הנעשה אצל הפלסטינים פנימה. היא דורשת, כידוע, את פירוק תשתיות הטרור ואיסוף הנשק הלא-חוקי, היא לוחצת למימוש מהיר של התחייבויות הפלסטינים בנושאים אלה על-פי "מפת

ממשלת ישראל. ועוד יש לזכור, שבקרוב יתפרסם הדין וחשבון של ועדת השופט אור. יהיו ממצאיה, מסקנותיה והמלצותיה אשר יהיו, הם יגעו בעצבים רגישים של ביטחוננו הלאומי.

נושא שני שיעסיק את ישראל, ולא רק את ישראל, בתקופה הקרובה הוא עתיד כוח החזבאללה שעל גבול הצפון. בעקבות המלחמה בעיראק ובידודה של סוריה, נדרש החזבאללה לחשבון נפש נוקב, שבו הוא אכן נתון זה שבועות רבים. שוב אין הוא יכול לבטוח בתמיכתה החיונית של סוריה ולא בהזדהותה האולטימטיבית של איראן. אין החזבאללה יכול להיות בטוח כי הלחץ האמריקני הגובר לא יביא את דמשק ואת טהראן גם יחד להחלטה להקריב אותו, הקרבה מלאה או חלקית, במסגרת שיקוליהן הלאומיים הרחבים יותר. על-פי התבטאויותיו של חסן נסראללה בשבועות האחרונים, נראה שהוא חושש מאפשרויות כאלה. אין הוא בוטח בדברי ההרגעה שהוא שומע ממיטיביו הסורים והאיראנים. ישראל בוודאי תעקוב מקרוב אחר לבנון, סוריה, איראן וחזבאללה. האם יש אפשרות שהחזבאללה יצעד בעקבות החמאס, האם ילך חסן נסראללה בדרכו של אחמד יאסין בלחץ המהלכים האמריקניים המזעזעים את כל מערכי שיווי המשקל הקיימים באזור זה? זו נראית כרגע אפשרות רחוקה, אך כבר ראינו אפשרויות רחוקות קורמות עור וגידים. יהיו כוונותיו של חזבאללה אשר יהיו, עצם היכולת של הארגון הזה לכוון מאות טילים אל עומק ישראל, אינה מציאות שישלל ישראל תוכל להסכים עמה לאורך ימים. השנה הקרובה תעמוד, בין היתר, בסימן הסרת איום זה מעל ישראל

בפירוט הסדר הקבע. נותר בה מרחב להתדיינות בין הצדדים בנושאי יסוד, וקשה להעריך לאיזה כיוון ינוע המשא ומתן הקשה על הסדר הקבע.

סדר היום הלאומי-הביטחוני של ישראל לשנה הקרובה אינו מצטמצם להיבטים שמנתי עד כה. לו נכללו בו רק הנושאים שהזכרתי, הוא היה עמוס דיו. אלא שאנו נדרש לתת את דעתנו גם לתחומים נוספים חשובים ואולי אף גורליים לעתידנו, ואציין אחדים מהם.

אין החזבאללה יכול להיות בטוח כי הלחץ האמריקני הגובר לא יביא את דמשק ואת טהראן גם יחד להחלטה להקריב אותו.

אם המהלך המדיני הנוכחי יתקדם, ואם שרשרת הצעדים תביא לכינון מדינה פלסטינית בעלת גבולות זמניים ומאפייני ריבונות מוגבלת, תהיה משמעות חדשה לסוגיית היחסים במשולש מדינת ישראל, מדינת פלסטין והמיעוט הערבי של אזרחי ישראל. הזיקה של אזרחי ישראל למדינת פלסטין תהיה סוגיה שכל אחד משלושת הצדדים יצטרך להתייחס אליה אף שהוא קשה לכל אחד מהם, לא רק לישראל היהודית. התנהגות אזרחי ישראל הערבים, התנהגות המדינה הפלסטינית בעלת הגבולות הזמניים גם הם יעמדו במבחן, ובמידה מסוימת במבחן גדול מזה של

השנה הקרובה תעמוד בסימן התייצבותם של הפלסטינים, הישראלים, האמריקנים וארצות ערב על העיקרון ולפיו יש לחתור להסכמים זמניים לטווח הקצר. בעבר התאפיין הסכסוך הישראלי-פלסטיני, בין היתר, בכך שישראל והעולם הערבי החליפו עמדות. כאשר חתרה ישראל להסכמים קבועים ביקשו הפלסטינים הסדרים זמניים; כאשר ביקשו הפלסטינים הסדר קבע סברה ישראל שהתנאים אינם בשלים לכך. כל השחקנים בזירה – הרשות הפלסטינית, החמאס, ממשלת ישראל, ממשלת ארצות-הברית ומדינות ערב – מבינים שהשנה הקרובה ואולי השנתיים הבאות הן תקופה להסדר ביניים. מי כמונו יודעים ששנתיים במזרח התיכון הן נצח.

בעיני החמאס, ההודנה היא הפסקת אש. בעיני ישראל ההודנה היא הסדר הביניים, כלומר הסכמתה למדינה פלסטינית עם גבולות זמניים. זו פעם ראשונה שהכול שותפים בתפיסת הזמניות. מטבע הדברים ישאף כל אחד מהשחקנים למצות את היתרונות מבחינתו, הטמונים במצב הנוכחי, כדי לקבע את אותם נכסים שהוא מבקש לשמר, על משקל האמרה הישראלית המוכרת ש"אין דבר יותר קבוע מן הזמני". מבחינת ישראל צפונה ברכה רבה בזמניות. היא משמשת לא רק רקע נוח לניהול מדיניות חוץ וביטחון שקולה ומניבה פירות, היא גם משרתת כוונות של ממשלת ישראל להרגיע את הציבור ולאפשר תקופה של התאוששות כלכלית, התחזקות והתייצבות חברתית.

בלי לדון בפרטיה של מפת הדרכים וב-14 ההערות של ישראל למפה, אציין רק שהמפה משרטטת גם מתווה להסדר קבע. אבל עיון מדוקדק מראה שהעיסוק הנרחב הוא בשלבי הסדרי הביניים הזמניים, ופחות

בדבר כינון שתי מדינות לשני עמים, או ליתר דיוק – למימוש החזון לכינון מדינה פלסטינית.

יש להודות שהממשל האמריקני הפגיע. היה מקובל להניח שהממשל הזה לא ילך בדרך קודמו – ממשל קלינטון – ולא ייגרר למה שמכונה micro-management של הסכסוך. ממשל בוש בראשית דרכו לא תכנן "לצלול" אל תוך הסכסוך הישראלי-פלסטיני ולעסוק בו כפי שהוא נוהג כיום. נהפוך הוא. והנה מסתבר, שממשל בוש הרחיק לכת בהשוואה לממשל קלינטון והבהיר, שיהיה מוכן ללחוץ על שני הצדדים כדי לנסות ולהגיע אל המטרה שהציב לעצמו. לא זכור בעבר שממשל אמריקני דיבר בגלוי על נכונות ללחוץ על שני הצדדים. אין ספק שהעשייה האמריקנית תחייב התייחסות ישראלית רצינית ביותר בתקופה הקרובה. ארצות-הברית לא תרצה להיכשל במשימה שנטלה על עצמה, והנשיא בוש לא ירצה שגורל יוזמותיו יהיה כמו זה של יוזמות הנשיא הקודם.

התרחיש האופטימי, או כפי שמקובל לכוונתו, best case analysis, לא יתממש בהכרח. יש אפשרות שהמהלכים האחרונים או מפת הדרכים בכללותה לא יביאו לתוצאות המקוות או יביאו לחלק מהתוצאות המקוות. יש גם אפשרות שהמהלך כולו ייכשל, אם משום שהטרור לא ייפסק, אם משום שצעדים בוני אמון בין ישראל לפלסטינים לא יתגשמו מחמת חוסר אמון הדדי, אם משום התערבות חיצונית, איראנית למשל, שתטרף את היוזמות החיוביות הללו, ואם מסיבות אחרות. יש סכנה שכישלון המהלכים יגרור חידוש מעשי האיבה בינינו לבין הפלסטינים, ולכל הדעות תהיה זו תוצאה גרועה. יש גם

למדינה קטנה באוכלוסייתה. אבל מה הלאה? האם תצליח ישראל להעלות רבבות יהודים לארץ בעשור הראשון של המאה ה-21? האם נצליח לשכנע את יהודי העולם שרק כאן יוכלו להגשים במלואם את מאווייהם לא רק לחופש אלא גם לפרנסה טובה ולאיכות חיים? אני רואה באתגר זה עניין מרכזי בסדר היום של הביטחון הלאומי של ישראל במובנו האמיתי. האם יהיה לנו הכוח להפיח חיים חדשים בחלום הציוני כך שיהיה מותאם לתנאים ולנסיבות של המאה ה-21?

המטה הכללי והדרג המדיני יידרשו לקבוע סדרי עדיפויות וליטול סיכונים על בסיס הערכות מצב חדשות לגמרי, שכן מפת האיומים השתנתה לאחר המלחמה בעיראק.

השינויים שחלו באזור מכוח המהלכים האמריקניים בשנתיים האחרונות – המלחמה באפגניסטן בכוחות אל-קאעידה והטאליבן, כיבוש עיראק בידי צבא ארצות-הברית ובעלות-בריתה והובלת המערכה הבינלאומית נגד הטרור של הג'יהאד העולמי מחד גיסא ונגד תפוצת הנשק להשמדת המונים מאידך גיסא – כל אלה הם תוצאה ישירה של המדיניות האמריקנית הגלובלית. והנה בצעדים שנראו בלתי צפויים ויוצאי דופן החליט הממשל האמריקני להעמיק את מעורבותו בסכסוך הישראלי-פלסטיני ולהוביל מהלכים למימוש חזון הנשיא בוש

באמצעים אלה או אחרים. את החזבאללה אפשר לנטרל לא רק באמצעות פעולה ישירה של ישראל. יש מנופים בינלאומיים ואזוריים היכולים להשפיע השפעה מכרעת על המשך קיומה של היכולת הצבאית שבידי חזבאללה.

נושא שלישי על סדר היום יהיה מן הסתם התארגנותה החדשה של מערכת הביטחון מול המציאות החדשה המתפתחת. אפשר לנסח את הדברים גם כך: מהי המלחמה שצה"ל צריך להתכונן אליה בעקבות מלחמת עיראק. במגבלות הקשות של התקציב, שבהן יצטרך צה"ל לפעול בשנים הקרובות, יידרשו המטה הכללי והדרג המדיני לקבוע סדרי עדיפויות וליטול סיכונים על בסיס הערכות מצב חדשות לגמרי, שכן מפת האיומים השתנתה. האם מפה זו הצטמצמה בטבעת הפנימית רק כדי להתרחב בטבעת החיצונית, והכוונה לאיראן בעיקר? זה יהיה עניין מרכזי להתייחסות בשנה הקרובה.

הנושא הרביעי שראוי שיוצב בסדר היום הלאומי-הביטחוני של ישראל הוא עליית יהודים לישראל. בעשור האחרון של המאה שעברה עלו לישראל יותר ממיליון בני אדם, רובם ממדינות ברית-המועצות לשעבר. הגידול המהיר הזה שינה את משקלה היחסי של ישראל הן באזור והן בעולם כולו. אנו מדינה ובה יותר משישה מיליון תושבים ובהם יותר מחמישה מיליון יהודים. אין ספק שתוספת אדירה זו לאוכלוסיית ישראל הייתה גורם מרכזי בביצור כוחה. לשם השוואה, אנו גדולים מאירלנד שבה 3.5 מיליון גדולים מנורווגיה בת 4.5 מיליון. גדולים מדנמרק בת חמישה מיליון תושבים. היום אין ישראל נחשבת עוד

סכנה שכישלון יצטייר גם ככישלון של הממשל האמריקני ושל הנשיא בוש. אפשר להניח שהממשל האמריקני לא יחסוך מאמץ כדי למנוע כישלון כזה, ולא רק הפלסטינים יהיו בצד הסופג את מאמצי ארצות-הברית... בספרו של הנטינגטון, **התנגשות הציוויליזציות**, שיצא לאור לא מזמן במהדורה עברית, יש כמה אמירות-קביעות, כגון: "כל מלחמה מן ההכרח שתסתיים". האם אמירה עממית זו נכונה באשר למלחמות קו השבר? הנטינגטון עוסק, בין היתר, במלחמות בין ציוויליזציות ומסביר, כי חלק גדול מההתנגשויות מתרחשות על

קו השבר שבין ציוויליזציות – באירופה, במזרח התיכון ובמקומות אחרים בעולם. המאבק הישראלי-ערבי מתרחש גם הוא על קו שבר בין ציוויליזציות. על-פי הנטינגטון, הסכסוכים עצמם נובעים מן הסמיכות הגיאוגרפית של דתות ותרבויות שונות. ממבנים תרבותיים נפרדים, ומהזיכרונות ההיסטוריים של שתי החברות. במרוצת מאות שנים, אפשר שכל אלה יתפתחו וישתנו. אפשר שהסכסוך ייעלם במהירות ובאכזריות עם קבוצה אחת תחסל את השנייה. אולם אם אף אחת משתי

האפשרויות האלה לא תתרחש, כלומר, אם מהצד האחד הסכסוך לא מתמוסס ומהצד השני אין קו הכרעה, אזי הסכסוך נמשך ומביא עמו תקופות חוזרות ונשנות של אלימות, שכן, "מלחמות קו השבר הן מקוטעות. סכסוכי קו השבר הם אין-סופיים".

אם צודק הנטינגטון, אם אנו נדונים לסכסוך אין-סופי, יש לקוות שיעלה בידנו לקבע לזמן רב את הפתרונות הזמניים – פתרונות הביניים הלא-סופיים של סכסוכנו כאן.

JCSS Memoranda 1998–2002

1. New Rules of the Game: Israel and Hizbollah after the Withdrawal from Lebanon. | | | | |
2. Dimensions of Quality: A New Approach to Net Assessment of Airpower. | | | | |
3. The Battle of Jenin: A Case Study in Israel's Communication Strategy. | | | | |
4. Defense and Israel's National Economy: Exploring Issues in Security Production. | | | | |
5. Israeli Public Opinion on National Security 2002 | | | | |
6. Israeli Public Opinion on National Security 2001. | | | | |
7. Egypt and Israel in ACRS: Bilateral Concerns in a Regional Arms Control Process. | | | | |
8. Home-Front Defense: An Examination of the National Cost | | | | |
9. World Oil and Energy Trends: Strategic Implications for the Middle East. | | | | |
10. Israeli Public Opinion on National Security 2000. | | | | |
11. Beyond the Veil: Israel—Pakistan Relations | | | | |
12. Trends in Defense Expenditures in the Middle East | | | | |
13. Israeli Public Opinion on National Security 1999 | | | | |
14. Challenges to Global and Middle East Security: Conference Report, | | | | |
15. Partnership under Stress: The American Jewish Community and Israel. | | | | |
16. Iraq's Strategic Arena. | | | | |
17. Trends in the World Oil Market: Strategic Implications for Israel. | | | | |
18. Israeli Public Opinion on National Security 1998. | | | | |

עדכן אסטרטגי

עדכן אסטרטגי יוצא לאור על-ידי מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב, תל אביב 69978.
עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית ובאנגלית ותוכנו המלא מוצג באתר האינטרנט של המרכז.

כתובת האתר: <http://www.tau.ac.il/jcss/>